

OBSERVACIONS SOBRE L'AUTORIA I LA FINALITAT
DEL *TRACTATUS QUIDAM IN QUO RESPONDETUR*
OBJECTIONIBUS QUE FIEBANT CONTRA
«*TRACTATUM ARNALDI DE ADVENTU ANTICHRISTI*»

I. «STATUS QUAESTIONIS»

§ 1. *Introducció*. Gràcies a la notícia que n'oferí N. Antonio, l'any 1696,¹ el *Tractatus quidam in quo respondetur objectionibus que fiebant contra* «*Tractatum Arnaldi de adventu Antichristi*» [= *Tractatus...*] fou conegut en els segles XVIII, XIX i XX. J. Carreras inclogué aquest escrit en la llista de les obres teològiques d'Arnau de Vilanova, en l'epígraf «obres incertes»,² amb el títol *Responsio ad cavillationes adversarii veritatis*, és a dir, identificant-la amb l'obra número 116 de l'inventari de la biblioteca de mestre Arnau.³

§ 2. *Les recerques de M. Batllori*. M. Batllori fou el primer a estudiar el *Tractatus...*: en 1955 li dedicà bona part del seu article *Dos nous escrits espirituals d'Arnau de Vilanova. El ms. joaquimític A.O.III.556.A. de l'arxiu Carmelità de Roma*⁴ i, un any després, una segona publicació.⁵ En el primer article, M. Batllori descriu l'únic còdex que conté l'obra, «el manuscrit carmelità de Roma A.O.III.556.A»,⁶ estudia l'autoria i la data de composició del *Tractatus...* i de

1. Nicolás ANTONIO, *Biblioteca hispana vetus*, I, Roma, 1696, 79a.

2. Joaquim CARRERAS, *Les obres teològiques d'Arnau de Vilanova*, dins «*Analecta Sacra Tarraconensia*» [=AST], XII (1936), 208, núm. 64.

3. L'inventari fou publicat per Roc CHABÀS, *Inventario de los libros, ropas y demás efectos de Arnaldo de Villanueva*, dins «*Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos*», IX (1903), 189-203. Cf. Joaquim CARRERAS, *La llibreria d'Arnau de Vilanova*, dins «*Analecta Sacra Tarraconensia*», 11 (1935), 63-84.

4. L'article fou publicat dins «*Analecta Sacra Tarraconensia*», XXVIII (1955), 45-70; i amb el títol *El «Tractatus quidam in quod respondetur objectionibus que fiebant contra Tractatum Arnaldi de Adventu Antichristi» i l'«Expositio super 24m. capitulum Mathei»*, passà a la seva *Obra completa*, III. *Arnau de Vilanova i l'arnaldisme*. Edició a cura d'Eulàlia DURAN (dir.) i Josep SOLERVICENS (coord.). Pròleg de Giuseppe TAVANI (Biblioteca d'Estudis i Investigacions, 20), València, Tres i Quatre, 1994, 179-208.

5. Miquel BATLLORI, *Nuevos datos biográficos sobre Arnaldo de Vilanova*, dins «*Archivo Iberoamericano de Historia de la Medicina y Antropología Médica*», 8 (1956), 235-237. Publicat també dins *Temas de varia historia* (Suplementos, 23), Barcelona, Anthropos, 1990, 24-25; i, revisat, dins *Obra completa*, III, 209-212. En aquest article seguirem l'edició de l'obra completa.

6. Miquel BATLLORI, *Obra completa*, III, 180-181 i 186-191 (l'apèndix primer, amb el contingut literari del manuscrit). Segons Miquel BATLLORI, *Ibidem*, III, 180, «pel caràcter paleogrà-

l'*Expositio super 24m capitulum Mathaei*, comenta les dades històriques que proporcionen, i, en l'apèndix II,⁷ ofereix una selecció de fragments del *Tractatus...*, reservant «llur publicació íntegra [...] a l'edició crítica de tot l'opus espiritual arnaldià».⁸ Quant a l'autoria, suggereix unes raons favorables a Arnau de Vilanova: a) «que a ell les atribueix el manuscrit únic que ens les ha conservades, el qual les dona a la fi d'un boldró d'opuscles autènticament arnaldians»;⁹ b) la doctrina i l'estil són propis d'Arnau de Vilanova; però assenyalava també unes dificultats: a) Arnau no esmenta mai aquestes obres, ni les inclogué en la recopilació dels seus escrits que oferí a Climent V, l'actual Vat. lat. 3824 de la Biblioteca Apostòlica Vaticana. Ara bé, aquesta dificultat es desfaria si Arnau de Vilanova les hagués escrites després de l'any 1305 (el Vat. lat. 3824 és d'aquest any). La manca de referències internes «s'explica a bastament pel fet que després de 1305 Arnau no conjuminà cap altre recull dels seus escrits espirituals»;¹⁰ b) el caràcter apocalíptic d'aquests escrits, especialment del *Tractatus...*, sembla avenir-se més amb les obres polèmiques (1299-1305) que no pas amb les posteriors que tenen com a tema la reforma de l'Església i la defensa dels beguins. Contra aquesta dificultat M. Batllori recorda que en algunes obres d'aquest període (*Confessió de Barcelona* i *Raonament d'Avinyó*) encara hi ha viva la preocupació apocalíptica; c) que només les hagi conservades un sol manuscrit. En aquest sentit, cal tenir present que això passa amb «la major part dels seus [d'Arnau] escrits posteriors al recull de 1305».¹¹ I encara una quarta dificultat que afecta només al *Tractatus...*: el caràcter impersonal del títol i l'ús de la tercera persona en l'obra suggeririen que aquesta obra pogués ésser, no un escrit del mateix Arnau, ans una «defensa de la doctrina arnaldiana, feta per algun dels seus deixebles» en moments posteriors, p. ex., arran dels atacs d'Henry of Harclay.¹² M. Batllori argumenta que «ni aquesta objecció no resta esvanida bon punt la lectura arriba a la segona part (foli 60 b), on Arnau raconta vivaçment i en primera persona les circumstàncies en què escriví el *De aduentu Antichristi* com a calcades damunt altres escrits autèntics d'Arnau, sense comptar, de més a més, que un tal ús de la tercera persona en resumir la seva doctrina és més aviat infreqüent en els escrits autèntics d'Arnau de Vilanova».¹³ Diguem per acabar aquest apartat

fic, el còdex és de mà italiana de la primera meitat del segle XV, potser no gaire posterior a la data de 1408, esmentada al foli 127a». Actualment, la signatura del manuscrit és «3 Varia 1».

7. Miquel BATLLORI, *Obra completa*, III, 192-207.

8. Miquel BATLLORI, *Obra completa*, III, 179.

9. Miquel BATLLORI, *Obra completa*, III, 182. Sobre l'atribució de l'obra a Arnau de Vilanova en el manuscrit, cf. Josep PERARNAU, *Problemes i criteris d'autenticitat d'obres espirituals d'Arnau de Vilanova*, dins «ATCA», 13 (1994), 70-78.

10. Miquel BATLLORI, *Obra completa*, III, 182.

11. *Ibidem*, 183.

12. *Ibidem*, 183.

13. *Ibidem*, 183-184.

que M. Batllori, seguint J. Carreras, identifica el *Tractatus*... amb la *Responsio ad cauillationes adversarii veritatis*.

Quant a la data: pel tema, el *Tractatus*... i l'*Expositio super 24m capitulum Mathaei* podrien ésser posteriors a l'agost de l'any 1305. El fet de no ésser en el Vat. lat. 3834, «permet sense problemes [...] de datar-los entre 1305 i 1311».¹⁴ En el cas del *Tractatus*..., M. Batllori indica dos fets que semblarien contradir aquesta datació. Primer: el *Tractatus*... hauria d'ésser més o menys immediat al *De tempore adventus Antichristi* [*De tempore*...], tot i que ja respon a les objeccions que feren alguns teòlegs contra aquesta obra arnaldiana. Segon: el *Tractatus*... es fa ressò de les doctrines de Pèire Joan (Oliu) relatives a la disputa amb la comunitat franciscana, dels anys 1309-1311. Aquest element de datació seria corroborat per l'expressió «in XIII° centenario, quod nunc currit»,¹⁵ que —segons M. Batllori— no s'avindria massa amb els primeríssims anys del segle XIV. En conseqüència, M. Batllori es pregunta si aquest *Tractatus*... no podria ésser el text llatí del *Raonament d'Avinyó*.

El *Tractatus*... aportaria les notícies històriques següents: a) el *De tempore*... hauria estat escrit l'any 1288; b) el primer reconeixement de l'origen català d'Arnau; c) Arnau presentaria Ramon Llull com un «enviat de Déu».

Els fragments del *Tractatus*... que el P. Batllori ofereix, amb indicació de la seva estructura interna, ocupen les pàgines 192-207.

En el segon article,¹⁶ M. Batllori comenta les dues primeres notícies històriques que ofereix el *Tractatus*... i dona la traducció dels respectius textos al català o al castellà. El mateix fa amb un fragment, en el qual l'autor respon a la reprovació per no ésser teòleg.¹⁷

§ 3. *La hipòtesi de Josep Perarnau*. Josep Perarnau en la introducció a l'edició de les versions castellanes medievals del *Dyalogus de elementis catholicae fidei* i del *De belemosina et sacrificio*, en parlar de l'«agrupación de los dos nombres» [Arnau de Vilanova i Ramon Llull], i més en concret, de la obra d'Agostino Trionfo d'Ancona *Tractatus contra divinatores et sompniatores*, destinada (els set primers capítols) a combatre Arnau de Vilanova, Ramon Llull i Pèire Joan; i de la síntesi doctrinal entre arnaldisme i lul·lisme que anaren cons-

14. *Ibidem*, 184.

15. Miquel BATLLORI, *Obra completa*, III, 184.

16. Miquel BATLLORI, *Noves dades biogràfiques extretes del «Tractatus»*, dins *Obra completa*, III, 209-212.

17. En la conferència *Cultura: la Mediterrània a la cultura catalana medieval en tres sondeigs: Llull, Vilanova, Muntaner* (Cf. Georges DUBY, dir., *Els ideals de la Mediterrània dins la cultura europea*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1995, 237, Miquel Batllori accepta la no-autenticitat arnaldiana del *Tractatus*...: «Posterioris estudis del doctor Josep Perarnau han demostrat que és una obra d'algun dels seus deixebles [d'Arnau de Vilanova]».

truïnt els beguïns, proposa una nova hipòtesi.¹⁸ L'obra podria haver estat escrita per algú proper a Arnau de Vilanova i Ramon Llull (ja l'anomena «mestre»), després del tractat esmentat d'A. Trionfo (en recull les crítiques), en un ambient semblant al que hi podria haver, per exemple, a València, després de la mort d'ambdós autors, on hi havia un grup de beguïns, «paupe-res» o «fratres de paenitentia», sobre el qual el mateix Arnau influí directament en vida, i posteriorment aquest grup produí els tractats del primer lul·lisme valencià. I aquest marc abastaria tota la Mediterrània. J. Perarnau discrepa del P. Batllori en l'atribució de l'obra a Arnau per les raons següents: a) l'estructura del tractat és més lul·liana que arnaldiana (el tractat «refleja los tres correlativos inherentes a toda acción»),¹⁹ b) l'autor parla d'Arnau de Vilanova i Ramon Llull com si ja fossin difunts, c) perquè alguna de les frases del tractat, i J. Perarnau es refereix en concret al concepte de filosofia, sembla contradictòria amb textos de les darreres obres d'Arnau de Vilanova, i d) el *Tractatus...* ja recull les crítiques de Trionfo i, a més, no hi ha res de la «veritat del cristianisme», element doctrinal central en les obres postpolèmiques, que Arnau de Vilanova molt probablement hauria utilitzat per a respondre a les objeccions.

§ 4. *La descripció del manuscrit de K.V. Selge.* K.V. Selge ha dedicat un parell de notes al manuscrit carmelità.²⁰ En la primera descriu el contingut literari del manuscrit i n'ofereix les dades codicològiques generals.²¹ Probablement és d'origen florentí, dels anys 80 del segle XV. En la segona nota proposa que hauria estat copiat no a Florència sinó a Roma, a casa de Pierleone di Spoleto, el 4 de juliol de 1480, d'un manuscrit original probablement datat el 2 de març de 1305.

§ 5. *La hipòtesi de R.E. Lerner.* R.E. Lerner²² creu que el còdex hauria estat escrit a Roma, a casa de Pierleone di Spoleto, l'any 1480, a base d'un manus-

18. Josep PERARNAU ESPELT, *Dos tratados «espirituales» de Arnau de Vilanova en traducción castellana medieval* (Publicaciones del Instituto Español de Historia Eclesiástica. Monografías, 25), Roma, Iglesia Nacional Española, 1976, 5-6.

19. Josep PERARNAU, *Dos tratados...*, 5, nota 6.

20. Kurt-Viktor SELGE, *Un codice quattrocentesco dell'Archivio Generale dei Carmelitani, contenente opere di Arnaldo da Villanova, Gioacchino da Fiore e Guglielmo da Parigi*, dins «Carmelus», 36 (1989), 166-167; i *Ancora a proposito del codice III, Varia I dell'Archivio Generale dei Carmelitani*, dins «Carmelus», 37 (1990), 170-172.

21. Kurt-Viktor SELGE, *Un codice...*, 67: «codice cartaceo, di grande formato [25,5 x 42 cm], esemplato su due colonne, di 60 righe ciascuna».

22. Robert E. LERNER, *The Prophetic Manuscripts of the «Renaissance Magus» Pierleone of Spoleto*, dins *Il profetismo gioachimita tra Quattrocento e Cinquecento*. «Atti del III Congresso Internazionale di Studi Gioachimiti (S. Giovanni in Fiore, 17-21 settembre 1989)». A cura de Gian Luca POTESTÀ, Gènova 1991, 97-116.

crit antígraf de l'any 1305, segons una data que hi trobem. En concret, el *Tractatus*... seria de poc després de l'any 1303.

§ 6. *Noves aportacions*. En la «I Trobada Internacional d'Estudis sobre Arnau de Vilanova» (Barcelona, 1994) fou debatut el problema de les obres d'autoria problemàtica.²³ Hi hagué, doncs, noves aportacions, de J. Perarnau²⁴ i G.L. Potestà.²⁵ Els aspectes més importants d'aquestes aportacions i de llur discussió en la «I Trobada» quedaren recollits en un qüestionari que els organitzadors proposaren als participants. Atès el seu valor de síntesi, en resumirem breument els aspectes més destacats.²⁶

J. Perarnau dedica unes pàgines (70-77) del seu article al *Tractatus*... Hi aporta un conjunt de dades relatives al nostre tema, dades que presentem esquemàticament: 1) Contra el que n'afirmà M. Batllori, el manuscrit carmelità no atribueix l'obra a Arnau de Vilanova; 2) Si el tractat fos d'Arnau de Vilanova, contra l'opinió de R.E. Lerner, el tractat no hauria estat escrit poc després de 1303, car, en aquest cas o en el cas que hagués estat escrit abans de l'agost 1305, hauria estat copiat en el Vat. lat. 3824, el recull de les diverses obres arnaldianes relacionades amb la polèmica escatològica; 3) Tampoc no sembla possible que hagi pogut ésser escrit per Arnau de Vilanova després d'aquella data, perquè a partir del moment en què Arnau presenta l'ara Vat. lat. 3824 a Climent V, el papa se'n reserva l'examen i el judici; 4) L'obra no consta en cap de les llistes d'obres autèntiques d'Arnau, ni en la sentència de Tarragona, ni en els inventaris de Barcelona o València. No sembla que pugui identificar-se amb la *Responsio ad cavillationes adversarii veritatis*. En aquesta obra l'adversari és un de sol, en el *Tractatus*... els adversaris són presentats en plural; 5) Cal distingir en el *Tractatus*... una part atribuïda en tercera persona a Arnau o fins i tot en primera, i una altra part, que és obra de l'autor del tractat. Com a exemple, J. Perarnau transcriu un text inèdit del *Tractatus*... A més, fins i tot en el cas dels fragments atribuïts a Arnau de Vilanova, no hi ha una coincidència total amb els textos en els quals l'autor s'inspira.²⁷

Per a G.L. Potestà la proposta de J. Perarnau, segons la qual «il trattato sia stato composto dopo il 1310 da un intimo discepolo di Arnaldo appartene-

23. *Actes de la I Trobada Internacional d'Estudis sobre Arnau de Vilanova*, I. Edició a cura de Josep PERARNAU (Treballs de la Secció de Filosofia i Ciències Socials XVIII), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1995, 425 pp.; i dins «ATCA», 13 (1994) 5-412.

24. Josep PERARNAU i ESPELT, *Problemes i criteris d'autenticitat d'obres espirituals d'Arnau de Vilanova*, 25-103.

25. Gian Luca POTESTÀ, *Dall'annuncio dell'Anticristo all'attesa del Pastore Angelico. Gli scritti di Arnaldo di Vilanova nel codice dell'Archivio Generale dei Carmelitani*, 287-344.

26. Cf. les *Respostes al qüestionari*, 377-408.

27. En aquest sentit l'autor dóna dos exemples: la narració de l'origen del *De tempore*... i el principi que Josep Perarnau anomena «de la superioritat de la coloma damunt el milà, és a dir, del poble cristià per damunt del jueu» (Josep PERARNAU, *Problemes i criteris*..., 76).

nente a cerchie di beguini catalani sensibili al suo messaggio e a quello di Raimondo Lullo»,²⁸ no és sostenible en virtut de la [suposada] existència de l'antígraf de l'actual manuscrit carmelità, i, sobretot, perquè el *Tractatus...* mostra un coneixement de la vida d'Arnau que només ell podia tenir. Segons G.L. Potestà, «va pure esclusa l'ipotesi che la *Responsio* possa essere la prima risposta di un amico di Arnaldo al trattato di Martino de Atheca cui egli avrebbe successivamente opposto l'*Antidotum...*».²⁹ En canvi, G.L. Potestà parteix de la hipòtesi de R.E. Lerner: l'antígraf que serví de base a l'actual còdex carmelità degué ésser escrit per Arnau de Vilanova entre l'any 1304 i el 1305. Aquest antígraf tindria un valor semblant als actuals manuscrits Corsinià 40.E.3, Vat. lat. 9968, Borghesià 205, Vat. lat. 3824, dels primers anys del segle XIV, preparats sota la supervisió d'Arnau de Vilanova. L'anàlisi del contingut del manuscrit i de l'obra permet segons G.L. Potestà de confirmar i perfeccionar la hipòtesi de R.E. Lerner. Per això, l'autor ofereix el títol i l'incipit dels textos arnaldians del manuscrit carmelità.³⁰ En un apartat ulterior, G.L. Potestà emmarca el *Tractatus...* en el context de la polèmica escatològica entre Arnau de Vilanova i els teòlegs professionals (1300-1304): després de la mort de Benet XI, Arnau té un gran interès a demostrar que no és «relapsus». G.L. Potestà afirma que «nel tentativo di sfuggire ad essa [l'heretgia], Arnaldo richiede che i suoi scritti vengano nuovamente esaminati da teologi imparziali; si proceda pure nei confronti di essi con correzioni, esplicitazioni, integrazioni; si respinga e si distrugga ciò che è necessario respingere e distruggere: egli è pronto a sottomettersi al giudizio della Chiesa romana».³¹ En aquest ambient, Arnau de Vilanova hauria redactat l'obra, a Perusa, després del 2 de juny de 1304: el *Tractatus...* representa, doncs, «una sorta di atto finale di una vicenda ereticale».³² L'obra, adreçada a «cerchie di Spirituali» franciscans de l'Itàlia central, tindria com a objectiu no només «far conoscere nei loro termini esatti polemiche avvenute in terre lontane, ma altresí a proiettare la figura del protagonista in una dimensione grandiosa».³³ G.L. Potestà ofereix un resum del *Tractatus...* amb textos en notes a peu de pàgina;³⁴ i en apèndix,³⁵ a triple columna, un fragment del *Tractatus...* amb textos paral·lels de Pèire Joan i de l'*Expositio Apocalypsis*. La coincidència, fins i tot textual en alguns casos, entre aquesta darrera obra i el *Tractatus...* seria una prova que també l'*Expositio Apocalypsis* és genuïna d'Arnau de Vilanova.

28. Gian Luca POTESTÀ, *Dall'annuncio...*, 305. G.L. Potestà es refereix a l'estudi de Josep PERARNAU, *Dos tratados...*

29. Gian Luca POTESTÀ, *Dall'annuncio...*, 306.

30. Gian Luca POTESTÀ, *Dall'annuncio...*, 290-292.

31. Gian Luca POTESTÀ, *Dall'annuncio...*, 305.

32. Gian Luca POTESTÀ, *Dall'annuncio...*, 337.

33. Gian Luca POTESTÀ, *Dall'annuncio...*, 323.

34. *Ibidem*, 308-320.

35. Gian Luca POTESTÀ, *Dall'annuncio...*, 341-344.

El *Tractatus*... seria el primer pas d'una evolució en el pensament d'Arnau de Vilanova, com a conseqüència d'haver entrat en contacte amb grups d'espirituals italians. L'*Expositio super XXIV capitulum Matthei* i l'*Expositio Apocalypsis* representarien passes ulteriors d'aquesta evolució.

Les posicions de G.L. Potestà i J. Perarnau, en algun cas lleugerament modificades respecte de la ponència a causa del debat mantingut a propòsit de les ponències, són sintetitzades en les mencionades *Respostes al qüestionari*.³⁶ Una pregunta d'aquest qüestionari tracta dels criteris externs i particularment demana si l'antígraf del manuscrit de l'Arxiu General dels Carmelitans de Roma tindria un valor semblant als primers manuscrits arnaldians, fets preparar pel mateix Arnau de Vilanova, o a les llistes d'obres que proporciona la documentació contemporània d'Arnau. Per a J. Perarnau, «el manuscrit de l'Archivio Generale dei Carmelitani de Roma, III, Varia 1, de cap manera no es pot comparar amb els manuscrits arnaldians més primitius; el seu antígraf (si és que existí, cosa que no sembla), de cap manera no fou obra d'Arnau de Vilanova; el fons documental que hi fou copiat, que hom diria constituït tant per fascicles independents com per fulls escadussers, també es podia trobar a Roma procedent de Sicília».³⁷ G.L. Potestà no respon aquesta pregunta.

Una altra pregunta es refereix explícitament a l'autoria i la datació del *Tractatus*... De la resposta de J. Perarnau podem extreure les dades següents: a) el manuscrit carmelità no atribueix l'obra a Arnau de Vilanova; b) en el *Tractatus*... hi ha una alteritat entre Arnau de Vilanova (anomenat *denuntians*) i l'autor; c) l'obra no fou redactada per Arnau de Vilanova després del 24 d'agost del 1305 (data en què Climent V reservà el judici de les obres arnaldianes a l'examen de la Seu Apostòlica), ni tampoc en els anys anteriors, perquè és clar que en aquella data, l'any 1305, Arnau no tenia ni «la més remota idea que ell en fos l'autor».³⁸ Per a J. Perarnau la hipòtesi diguem-ne «perusina» proposada per G.L. Potestà no és convincent, perquè deixa elements per explicar. Cal tenir en compte que: a) els anys 1304 i 1305 la polèmica era encara viva, fet que contrasta amb l'ús sistemàtic del pretèrit que fa l'autor del *Tractatus*..., b) algunes objeccions contra la persona d'Arnau de Vilanova —objeccions que l'autor del *Tractatus*... replica— només són documentades en dates posteriors. J. Perarnau, després de puntualitzar la hipòtesi que li atribueix G.L. Potestà, i en consonància amb la hipòtesi que havia avançat, proposa la que podríem anomenar «hipòtesi siciliana»: consta que Arnau de Vilanova féu portar a Sicília les seves obres, allí seria explicable la referència a Ramon Llull. A Sicília hi havia un grup de col·laboradors d'Arnau, que el coneixien bé. A Sicília les acusacions «fantasticus», «catalanus», «sompniator» tindrien sentit.

36. Cf. *Actes de la I Trobada*..., I, 377-408.

37. *Ibidem*, 383.

38. *Ibidem*, 396.

G.L. Potestà, en la seva resposta, argumenta a favor de l'autoria arnaldiana: a) existeix una correspondència del *Tractatus...* amb les obres polèmiques d'Arnau; b) hi ha en el *Tractatus...* referències a obres d'Arnau i citacions de textos profètics «a lui cari»;³⁹ c) el *Tractatus...* implica un coneixement molt profund, íntim, de la vida d'Arnau, que només el mateix Arnau de Vilanova podia tenir; d) l'expressió *denuntians* —i també l'ús de la tercera persona—, ja és documentada en alguna obra arnaldiana. Per a Potestà el *Tractatus...* no seria escrit després de l'any 1305 (un cop sotmeses les seves obres a l'examen i el judici de la Seu Apostòlica, Arnau no tenia cap interès a encendre de nou la polèmica ni serien comprensibles les crítiques a la jerarquia eclesiàstica) ni d'abans del juliol de 1304.

§ 7. *Balanç*. D'aquests estudis precedents, podem extreure les conclusions següents: a) Existeix una sola còpia del *Tractatus...*, en un còdex copiat a Roma, l'any 1480; b) No és provat —ans més aviat tot fa pensar el contrari— que existís un antígraf arnaldia de l'any 1305, per al conjunt d'escrits que formen l'anomenada «secció arnaldiana»; c) El *Tractatus...* en aquest manuscrit no és atribuït a Arnau de Vilanova; d) Tampoc no és imputable a Arnau de Vilanova per criteris externs: no consta en els inventaris de les seves obres,⁴⁰ no fou inclòs en cap recull de les seves obres fet copiar o supervisat per ell mateix, no és citada ni una sola vegada en els escrits autèntics. No es pot, doncs, considerar d'Arnau de Vilanova fins que no es demostrï l'autoria amb proves fefaents; e) Fins ara, hi ha hagut dues hipòtesis sobre l'autoria i el sentit de l'obra, hipòtesis basades en criteris interns. D'una banda, M. Batllori i G.L. Potestà defensaren, amb metodologia ben diferent, i fins i tot en algun cas amb pressupòsits contradictoris, l'autoria arnaldiana;⁴¹ d'una altra banda, J. Perarnau no accepta la paternitat arnaldiana i intenta oferir una hipòtesi que «llogui tots els caps»; f) Fins a la transcripció de tot el *Tractatus...*, publicada en aquest mateix volum de l'«ATCA», els estudiosos podien llegir en lletra impresa alguns fragments de l'obra (oferts per G.L. Potestà i sobretot per M. Batllori), i la traducció al català (i castellà) d'un pas molt significatiu (que devem a M. Batllori); g) També podíem saber del contingut del *Tractatus...* gràcies al resum de G.L. Potestà; h) Cal considerar el problema de l'autoria i el problema de la data de composició de forma autònoma, o dit amb altres paraules, una presumpta autoria o una presumpta data de redacció no pot limitar de cap manera el camp de recerca sobre l'altre element. Aquest sembla ésser un defecte metodològic dels estudis de M. Bat-

39. *Actes de la I Trobada...*, I, 398.

40. No sembla que es pugui identificar amb la *Responsio ad cauillationes*.

41. Recordem que Miquel Batllori, a la llum de les recerques actuals sobre el *Tractatus...*, ha acceptat, tal com proposà J. Perarnau, que l'autor no és Arnau de Vilanova.

llori i G.L. Potestà: només així ens podem explicar que arribin a resultats oposats.⁴²

§ 8. *Objectiu del nostre estudi.* L'objectiu del present article consisteix a intentar oferir una sèrie de dades objectives que permetin de copsar el sentit del *Tractatus*... Almenys, doncs, indirectament, també hi ha implicat el problema de l'autoria i, en part, el de la data de composició. Atès que aquest tractat es presenta com una defensa d'una obra, o potser millor, de tesis arnaldianes, m'ha semblat que, pels aspectes relatius a la identitat de l'autor, seria convenient de comparar el *Tractatus*... amb les obres autèntiques d'Arnau de Vilanova. En aquest sentit, la metodologia seguida és bàsicament la que ja vaig utilitzar per a estudiar l'*Expositio Apocalypsis*.⁴³ I dic bàsicament perquè en aquest cas hi ha una característica de l'obra que aconsella a introduir-hi alguns canvis: sovint el *Tractatus*... repeteix al peu de la lletra o resumeix més o menys fidelment textos arnaldians. Cal ésser, doncs, prudents a l'hora de comparar i de quantificar les conclusions. Per això, he seguit els passos de recerca següents: 1. Recollir les dades relatives a: a) la pròpia obra i les obres d'Arnau; b) les citacions d'altres autors; c) els arguments i les argumentacions (tipus d'arguments utilitzats i estratègies d'argumentació); d) les tesis defensades; e) les característiques del llenguatge i els recursos lingüístics i estilístics utilitzats. 2. Comparar les anteriors informacions amb les que ofereixen les obres arnaldianes autèntiques. Feta aquesta recerca, he pogut constatar que sovint les comparacions, des del punt de vista quantitatiu, no aporten resultats significatius (p. ex., alguna vegada estaves comparant un text d'una obra autèntica d'Arnau amb el mateix text, aquesta vegada, però, reproduït en el *Tractatus*...). D'aquestes informacions he seleccionat les que podien ésser més significatives i les que realment ens ajudaven a aconseguir els objectius fixats. Aquestes informacions són les que presento, doncs, a continuació, estructurades de la forma següent: Un primer apartat aplega descriptivament les dades útils per a comprendre què és el tractat des del punt de vista de la seva forma: com utilitza el llenguatge, quina és l'estructura més o menys profunda del *Tractatus*..., el pla, el tema i el protagonista. Aquest apartat acaba amb una comparació, bàsicament de l'estil i de la forma, amb les obres d'Arnau de Vilanova. En un segon apartat, acararem el contingut del tractat (les informacions històriques, els conceptes fonamentals, les tesis defensades...) amb Arnau de Vilanova. Aquest segon apartat ens permetrà constatar que l'autor

42. Hauríem d'afegir als estudis que hem citat en aquest apartat, una nova aportació de Josep PERARNAU: *El Vat. lat. 5732 i el carmelità III Varia I*, en preparació per a un volum futur d'aquest anuari.

43. Cf. *Sobre la suposada paternitat arnaldiana de l'«Expositio super Apocalypsi»: Anàlisi comparativa d'alguns temes comuns a aquesta obra i a les obres polèmiques d'Arnau de Vilanova*, dins *Actes de la I Trobada...*, I, 105-205.

del *Tractatus...* fa *quelcom més*, *quelcom* que no havia fet Arnau de Vilanova quan defensava la seva proposta profeticoescatològica. En un apartat següent estudiarem, doncs, aquesta tasca específica de l'autor. Tot plegat ens hauria de permetre formular, en un darrer apartat, alguna conclusió sobre la finalitat, la cronologia i l'autoria de l'obra.

II. CARACTERÍSTIQUES GENERALS DEL *TRACTATUS...*

§ 9. *La forma del tractat*. L'autor comença el tractat amb una breu notícia de caràcter històric: situa en el «tertiodecimo centenario annorum Christi, circha finem» l'acció de qui anomenarà en endavant *denuntians*: «apparuit in populo christiano quidam denuntians tempus persecutionis maximi anticristi futurum esse in decimo quarto centenario». Aquesta introducció també li serveix per a situar-se ell mateix respecte de tal *denuntiatio* (en el segle XIV, «quod nunc currit»). I tot seguit presenta i respon a diverses objeccions que «plurimi» plantejaren a la dita *denuntiatio*, classificades «ratione denuntiati uel dicti», «ratione denuntiantis» i «per modum denuntiandi».⁴⁴ Cadascun d'aquests grups constitueix una part diferenciada del tractat, i cada grup d'objeccions al seu torn és subdividit en sotsapartats que també tenen una certa autonomia.⁴⁵ L'autor sol seguir un mateix esquema: exposa en primer lloc la o les objeccions, ben ordenades, després de les quals al·lega unes paraules del *denuntians* que els són contràries (moltes vegades: «eratis nescientes Scripturas neque intelligentes ea que allegatis»)⁴⁶ i a continuació, la refutació corresponent. Cadascuna d'aquestes unitats acaba amb una conclusió introduïda amb una expressió d'enllaç, com és ara «ex hiis patet». A vegades les objeccions, i les respostes que hi dóna l'autor, són presentades segons «auctoritates» («ad primam auctoritatem») o «rationes» («ad rationes»). La terminologia i l'estructura ens recorden les «quaestiones» dels escolàstics: tot el tractat seria com una mena de «quaestio», dividida en «articles» més o menys autònoms. Les tesis del *denuntians* fan la funció d'autoritat contrària («sed contra»). No hi ha, certament, «respondeo» pròpiament dit. En una ocasió, però, en concret després d'exposar el primer grup d'objeccions, l'autor estableix una sèrie de principis «per se nota» que li serviran de base durant tot el

44. Per als textos citats, cf. el primer paràgraf de l'obra: *Tractatus...*, 5-27. Cito el *Tractatus...* segons la transcripció de Josep PERARNAU. Els números fan referència a les línies. Josep PERARNAU, *Dos tratados...*, 5-6, nota 6, ha cridat l'atenció sobre la influència lul·liana en la composició del tractat.

45. Cf. l'esquema del tractat, de Josep Perarnau, en la introducció a l'edició. Ja Miquel BATLLORI, *Obra completa*, III, 182, féu notar l'estructura ben travada de l'obra («estructura lògica, ferma i precisa, feta de divisions didàctiques fèrries i exactes»).

46. Cf. p. ex. *Tractatus...*, 790-791.

tractat per a replicar les diverses desqualificacions. En algun cas el lector té la impressió que unes paraules atribuïdes al *denuntians*, introduïdes amb fórmules com «ad que denuntians respondebat dicendo quod», supleixen el «respondeo».⁴⁷

§ 10. *El «denuntians» i l'autor.* I aquesta manca de «respondeo» pròpiament dit està en perfecta correlació amb una altra característica de l'obra: l'autor recull unes objeccions que hom féu contra el *denuntians* i hi respon a partir de les obres del *denuntians*, sense que, almenys aparentment, ell no hi posi res de collita pròpia. L'autor defensa el *denuntians* amb les paraules del *denuntians*.⁴⁸ En conseqüència, el tractat és escrit majoritàriament, i sempre que intenta desfer objeccions, en tercera persona, amb estil indirecte («denuntians respondebat dicendo»), o, amb estil directe, en primera persona (*ego* del *denuntians*). Sempre és el *denuntians* qui respon. Aquests textos atribuïts amb estil directe o indirecte al *denuntians* contrasten clarament amb la veu d'un narrador, l'autor del tractat. Hi hauria, doncs, des del punt de vista literari un doble nivell: el de l'acció del *denuntians* amb les raons que donava, o les dels seus objectors, acció que és explicada en passat; i el de l'autor, situat en el present.

§ 11. *Els temps verbals.* L'autor escriu la introducció del tractat en pretèrit perfecte. Situada però l'actuació del *denuntians*, va exposant les objeccions a la *denuntiatio* i la corresponent resolució per part del *denuntians* amb l'ús del passat imperfecte, llevat de: a) quan narra accions puntuals del *denuntians* (utilitza el perfecte), especialment quan es refereix a afirmacions concretes; b) quan extreu conclusions no utilitza el passat, ans el present o la veu passiva, donant a entendre que aquelles conclusions són encara vigents;⁴⁹ c) quan cita obres d'Arnau de Vilanova sol utilitzar el present, el perfecte o la passiva; d) quan reproduïx amb estil directe fragments d'obres d'Arnau («ego»), utilitza, lògicament, el present; d) quan el *denuntians*, en textos d'estil directe o indirecte, esmenta els darrers temps ho fa en futur.⁵⁰

Aquest ús dels temps verbals crea una doble sensació en el lector. D'una banda, una contraposició entre el *denuntians* (les idees i les accions del qual són

47. *Tractatus*..., 1398 (llegiu: 'erratis').

48. Els principia 2, 3, 4, (*Tractatus*..., 167-183) semblen escrits per l'autor a fi de justificar la seva feina.

49. L'autor, en general, es refereix a la Bíblia o a d'altres fonts amb el passat imperfecte, perfecte o el present. Quan vol mostrar, però, l'actualitat o la vigència, en el seu present, del missatge arnaldia fa servir el present o la veu passiva; quan els vol donar un sentit profètic utilitza el futur: p. ex., *Tractatus*..., 2796-2811 o 2942-2968.

50. *Tractatus*..., 513-515, 853-855, 972-973, 1042-1045, 1301-1302, 1299-1302, 1517-1538, 1569-1575, 1651-1659, 1699-1712, 1742-1757, 2850-2875, 2973-3003.

explicades en passat, p. ex. el «*denuntians* dixit») i el narrador (en present).⁵¹ Aquesta clara distinció entre el *denuntians* i l'autor també es pot copsar en les citacions en què el *denuntians* parla en primera persona, d'estil directe.⁵² Sembla com si el *denuntians* no hagués viscut ni fet la seva *denuntiatio* a finals del segle XIII o a començaments del XIV.⁵³ Aquesta contraposició i el fet que, quan es refereix a l'Anticrist i als temps finals, ho faci en futur, respecte del *denuntians* però també respecte del narrador, creen un segon efecte: el *denuntians* anunciava l'esdevenidor: era un profeta.

Les acusacions dels adversaris són presentades comunament en passat imperfecte o perfecte, o indistintament.⁵⁴ A mesura que avança el tractat, l'autor utilitza cada cop més el present,⁵⁵ com si volgués donar a entendre que els adversaris d'Arnau, encara actuen.⁵⁶ Al final, això queda corroborat de forma frapant per la descripció del *draco* de l'Apocalipsi, que actua en el temps en què se situa el narrador: es barregen i confonen els adversaris del *denuntians* amb els del narrador (el *draco*). En aquest text dedicat al *draco* hi ha escasses al·lusions al *denuntians*: el *draco* s'ha manifestat sibil·linament durant tota la història de l'Església, també en temps del *denuntians* i en temps de l'autor.⁵⁷

Ara bé, aquesta dualitat entre el *denuntians* i l'autor, entre un passat i un present, és una pura i simple ficció literària? O, realment, ja han transcorregut un grapat d'anys entre el *denuntians* i l'autor? Sense voler negar de cap manera que l'autor hagi pogut utilitzar figures literàries i recursos lingüístics per a reforçar els efectes que pretenia aconseguir (que segurament ho ha fet), se'm fa difícil de pensar que aquesta dita dualitat i distància entre el *denuntians* i l'autor pugui ésser una simple ficció, si l'autor del *Tractatus...* no volia renunciar a una certa credibilitat. Esbrinar i discernir si es tracta d'un simple recurs literari o una dada històrica és un problema per a nosaltres, persones del segle XX i XXI, però no ho era, certament, per al lector al qual anava dirigit el *Tractatus...*!

51. *Tractatus...*, 161-166.

52. *Tractatus...*, 161-166, 1675-1693, 1759-1800, 1988-2049, 2198-2212, 2256-2283.

53. En *Tractatus...*, 5-7, el narrador diu: «[T]ertiodecimo centenario annorum Christi, circha finem, apparuit in populo christiano quidam denuntians tempus persecutionis maximi antichristi futurum esse in decimo quarto centenario»; i *Tractatus...*, 1042-1043: «[...] proinde fecit vt in multitudine tota fidelium resonaret circha principium illius centenarii quo dicta persecutio est futura».

54. Cf. p. ex. *Tractatus...*, 1761, 1909.1928.1943, 1988: «alii dixerunt» [...] «alii dicebant».

55. *Tractatus...*, 428-466, 725-745 —alterna passat i present—.

56. Cf., p. ex., *Tractatus...*, 1845-1853.

57. En *Tractatus...*, 2129-2140, l'autor exposa les raons que presumiblement feien contra el *denuntians* en passiva, sense referència als adversaris; en 2089-2096, parlant en passat, l'autor diu que són (en present) molts els que accepten la *denuntiatio* del *denuntians*.

§ 12. *El «denuntians», la «denuntiatio» i els objectors.* Llevat del títol (i encara en aquest cas de forma incompleta), mai no apareix en l'obra el nom del *denuntians*. L'autor sempre s'hi sol referir amb la paraula *denuntians*, amb estil indirecte (tercera persona) o directe (primera), però situant-lo en el passat. Aquest *denuntians* és presentat com a enviat de Déu, com a profeta coneixedor dels temps finals: «ex parte Dei prophetizabat». ⁵⁸ Arribat el moment fixat per donar a conèixer els temps finals, Déu obrí el sentit de la profecia de Daniel a aquest *denuntians* i ell, a finals del segle XIII-començaments del XIV, féu la *denuntiatio*, en base a Daniel XII, 11: «tempus persecutionis maximi anticristi futurum esset in decimo quarto centenario». ⁵⁹ La *denuntiatio* anà acompanyada d'una exhortació catòlica als fidels «ad temporalia contempera et celestia uel eterna toto studio perquirenda», «vt armis virtutum se premunirent contra tribulationes futuras». ⁶⁰ Ara bé: «atemptauerunt plurimi condemnare diuersis modis» la denunciació. ⁶¹ Desqualificaven el *denuntians* acusant-lo d'erigir-se en profeta, ⁶² d'actuar il·lícitament i temerària, ⁶³ d'ésser català, ⁶⁴ d'estar casat, ⁶⁵ d'ésser «sompniator», ⁶⁶ «phantasticus», ⁶⁷ metge. ⁶⁸ Deien que la *denuntiatio* era falsa, errònia, inútil, impossible, temerària, «dubia». ⁶⁹ A més, l'impugnaven «ex parte modi denuntiandi», perquè era «inconvenient i temerària». ⁷⁰

Qui són però aquests «plurimi» que reproveixen el *denuntians* i l'acusen? L'autor del tractat evita tota referència personal, habitualment en parla en plural, sense concretar mai. Fins i tot, de vegades, exposa les objeccions en passiva. ⁷¹ Els anomena «condempnantes», ⁷² «aduersarii», ⁷³ o «summi sacer-

58. *Tractatus*..., 1880. Cf. també: 5-27, 1035-1045, 1098-1111, 1905-1908, 2414-2419).

59. *Tractatus*..., 6-7. Notem que Arnau de Vilanova havia afirmat que l'Anticrist «ja era nat»: *Protestatio, praesentatio ac supplicatio Benedicto XI [Ad Benedictum XI]*, 594 (Josep PERARNAU, *L'«Ars catholicae philosophiae» {primera redacció de la «Philosophia catholica et divina»}* d'Arnau de Vilanova, dins «ATCA», X [1991], 211); i àdhuc, *Antidotum*..., Vat. lat. 3824, f. 245a-b, que tenia tres anys. He pogut llegir i citar el text de l'*Antidotum*... i d'altres obres inèdites conservades en el còdex de la Biblioteca Apostòlica Vaticana, Vat. lat. 3824, gràcies a la transcripció personal que me n'oferí Josep Perarnau. Aprofito, doncs, l'avinentesa per agrair-li-ho.

60. *Tractatus*..., 21-23.

61. *Tractatus*..., 25-26.

62. *Tractatus*..., 1801-1803.

63. *Tractatus*..., 1759-1760.

64. *Tractatus*..., 1909-1910.

65. *Tractatus*..., 1928-1929.

66. *Tractatus*..., 1943-1944.

67. *Tractatus*..., 1988-1989.

68. *Tractatus*..., 2097-2098.

69. Cf., p. ex., *Tractatus*..., 28-33.

70. Cf. *Tractatus*..., 2129-2143 i 2256-2258.

71. Cf. *Tractatus*..., 2129-2143.

72. *Tractatus*..., 1303.

73. *Tractatus*..., 1694.

dotes»,⁷⁴ que «uolunt esse Legis doctores».⁷⁵ Per la seva condemna de la *denuntiatio*, queda clar que els adversaris del *denuntians* «uel ignorantia nimia uel malitia fuerant execrati»,⁷⁶ i que «non blasphemarent de negligentia uel odio, sed etiam de mendacio et impietate».⁷⁷ Són «ministri verissimi anti-cristi» i preparen l'«introitum antichristo».⁷⁸ Quan l'autor els menciona, sol utilitzar el pretèrit, però alguna vegada també el present: els adversaris del *denuntians* continuen actuant! Els tendeix a identificar amb els clergues o ministres de l'Església i els contraposa al «cetus continentium» o «cetus paruulorum contemptium».⁷⁹

§ 13. *L'autor segueix un pla prèviament establert.* L'estructura de l'obra és ben clara i definida. L'autor del *Tractatus...* sabia perfectament què volia dir i quan ho volia dir. Les nombroses remissions internes, moltes de les quals ho són de pàgines posteriors (*infra*), demostren que l'autor seguia un guió preconcebut.⁸⁰

§ 14. *Recapitulació.* En la mesura (i només en la mesura) que el títol recull i reflecteix el contingut de l'obra, podem recapitular les (o algunes) característiques més importants de l'obra a partir del títol: *Tractatus quidam in quo respondetur obiectionibus que fiebant contra Tractatum Arnaldi de adventu antichristi*. És efectivament un «tractatus» i un tractat sistemàtic, ben estructurat, que, lliurement però de forma ben clara, reproduïx l'esquema, o part de l'esquema, tradicional de la *quaestio* escolàstica; i és un tractat redactat per a desfer unes objeccions. Sembla que no són gens rellevants ni els adversaris (l'autor se centra en les raons i no pas en les persones) ni qui ara pren la iniciativa de replicar-hi: aquest deu ésser el sentit de la passiva (*respondetur*) i de la forma el·líptica del subjecte del verb *facio*. És un tractat doctrinal que defuig personalitzacions i polèmiques. Les objeccions a què respon, segons el títol, foren fetes contra una sola obra d'Arnau de Vilanova: el *De adventu Antichristi*. I pel que fins ara hem vist, hi ha alguna cosa que no acaba d'encaixar: l'autor pren en consideració desqualificacions més generals, dirigides contra una *denuntiatio* que no es reduiria exclusivament a una sola obra.⁸¹ Intitulant així l'obra, pretenia alguna cosa l'autor?

74. *Tractatus...*, 1768.

75. *Tractatus...*, 2074-2075.

76. *Tractatus...*, 722.

77. *Tractatus...*, 928-930.

78. *Tractatus...*, 1248-1249.1265.

79. Cf., p. ex., *Tractatus...*, 931-963.

80. Cf., p. ex., *Tractatus...*, 217: «ut infra patebit»; 595: «ut infra patebit»; 662: «vt declarabitur infra»; 657: «sicut infra patebit»; 703-704.707: «ut infra patebit» (bis); 989: «vt infra declarabitur».

81. Potser per això, en un lloc l'autor afirma que la *denuntiatio* fou feta a finals del segle XIII i en un altre, a començaments del XIV.

§ 15. *Excurs. Observacions sobre la forma del «Tractatus...» a la llum de les obres autèntiques d'Arnau de Vilanova.* Si comparem els aspectes formals del *Tractatus...* amb les obres indubtablement autèntiques d'Arnau de Vilanova, podem constatar que: 1. A diferència de l'autor del *Tractatus...*, Arnau de Vilanova en les obres polèmiques no fa servir el mètode de la «quaestio», ans el desqualifica. El mateix autor del *Tractatus...* es fa ressò dels textos arnaldians crítics envers la *quaestio* (la qual cosa provoca una tensió entre forma i contingut) però els canvia el sentit genuí.⁸² 2. Arnau de Vilanova no classifica mai les objeccions contra el seu anunci apocalíptic en «ratione denuntiati», «ratione denuntiantis» i «per modum denuntiandi».⁸³ 3. Arnau no refuta els adversaris en tercera persona (i només fa servir la tercera persona en comptes de la primera alguna vegada molt puntual, insòlita: *Interpretatio de visionibus in somniis dominorum Iacobi secundi regis Aragonum et Friderici tertii regis Siciliae eius fratris* [*Interpretatio...*]),⁸⁴ sinó en primera persona. L'afany de protagonisme d'Arnau contrasta amb la discreció i amb una pretesa objectivitat de l'autor del *Tractatus...* 4. Arnau de Vilanova no sol respondre a les objeccions que li planteegen els adversaris en base a textos anteriors, com fa l'autor del *Tractatus...*, el qual, sempre que pot, fa servir textos extrets o resumits d'obres d'Arnau, ans sempre sol donar explicacions noves (en tot cas afegeix frases del tipus «tal com vaig dir en tal o tal altre lloc»). Arnau de Vilanova viu la polèmica en present. 5. Arnau de Vilanova personalitza tant com pot la polèmica, busca sempre el cos a cos amb l'adversari. L'autor del *Tractatus...* se situa més enllà de la polèmica: la despersonalitza, li treu vigor. 6. Els adversaris d'Arnau de Vilanova, llevat d'una primera fase (París), no foren els «clergues», ans els dominics. En canvi, un context ben diferent, en el qual els detractors de les tesis arnaldianes probablement ja no eren bàsicament els dominics, ans els clergues, ha fet que l'autor del *Tractatus...* se centrés quasi exclusivament en aquests. Els grans adversaris d'Arnau mai no són anomenats enlloc del *Tractatus...* 7. L'autor del *Tractatus...* pensa prèviament què escriurà, planifica bé l'obra, les seves parts, els arguments, les idees. Tot i el contingut polèmic, el *Tractatus...* és una obra tranquil·la, serena, reposada, que res té a veure amb l'estil neguitós, violent, desproporcionat a vegades, i sempre a remolc dels atacs dels seus adversaris, de les obres polèmiques arnaldianes.⁸⁵

82. Cf. *Tractatus...*, 2506-2539.

83. No la fa servir en cap de les obres en què respon directament i explícita a objeccions: *De tempore...*, *Apologia de versutiis atque perversitatibus pseudotheologorum et religiosorum* [*Apologia...*], *Prima denuntiatio Gerundensis*, *Gladus iugulans thomatistas* [*Gladus...*], *Carpinatio poetrie theologi deviantis* [*Carpinatio...*], o *Antidotum...*

84. Cf. *infra*, § 22, observacions sobre el *denuntians*.

85. Un exemple ben clar del que acabo de dir podria ésser l'ús d'expressions construïdes amb *infra*, és a dir: quan l'autor del *Tractatus...* es remet a fragments posteriors de l'obra. Arnau de Vilanova en les obres espirituals editades amb índex de mots (*Philosophia catholica et divina* [*Philosophia...*], *Tractatus de mysterio cymbalorum ecclesiae* [*De mysterio...*], *Epistola ad gerentes zonam*

III. ANÀLISI DEL CONTINGUT I ACARAMENT HISTÒRIC: EL *DENUNTIAN*S, LA *DENUNTIATIO* I ELS OBJECTORS

§ 16. *Qui és el «denuntians»?* Les notícies que ofereix el títol del *Tractatus...* quasi són suficients per a identificar-ne el protagonista, el *denuntians*: es deia Arnau i va escriure una obra intitolada *De tempore...* Tot apunta, doncs, vers Arnau de Vilanova. Si hi hagués dubtes, quedarien esvanits amb l'anàlisi de les obres citades atribuïdes al *denuntians* i dels fets biogràfics narrats. El *Tractatus...* cita les obres següents del *denuntians*: la *Philosophia...* (3 vegades), l'*Epistola ad Auxitanum et Burdigalensem* (1), el *De mysterio...* (3), l'*Apologia...* (3), el *De tempore...* (2), l'*Epistola ad collegium Sancti Victoris Parisius* (1), l'*Ad Benedictum XI* (1) i la *Confessio Ilerdensis* (1).⁸⁶

A més de citar obres, l'autor del tractat, d'acord amb l'objectiu de defensar el *denuntians* amb els seus propis textos, extreu nombrosos arguments i idees de les obres arnaldianes. I encara reproduïx al peu de la lletra textos d'Arnau de Vilanova (cf. l'apèndix segon). Si no n'hi hagués prou, trobaríem inequívokes informacions biogràfiques sobre el *denuntians*: era metge, estava casat, era català, fou empresonat tres vegades, recorregué les «mundi provincias» per donar a conèixer la seva *denuntiatio*. No hi pot haver dubte, doncs, que Arnau de Vilanova és el protagonista del tractat, el *denuntians*. Ara bé, com el presenta? Quins trets n'accentua? La imatge d'Arnau que ofereix el *Tractatus...* coincideix amb altres fonts? En els paràgrafs següents analitzarem algunes informacions biogràfiques sobre el *denuntians* que no estan contrastades per cap altra font (o no hi concorden totalment), i per aquesta raó poden ésser significatives.

§ 17. *Notícies biogràfiques sobre el «denuntians».* I comencem per un parell de referències al discutit possible origen jueu d'Arnau. Com a sant Pau (conver-

pelliceam, Allocutio christini) mai no fa servir aquestes expressions. En les obres mèdiques tampoc, segons els índexs. És més, tant en les obres espirituals com en les mèdiques, *infra* sol tenir quasi sempre un sentit temporal.

86. *Tractatus...*, 891: el *denuntians* va escriure un tractat, «quem uocauit *Philosophiam catholicam*»; 895-896: «In eadem quoque *Philosophia* modum expressit in aliis tractatibus, quos scripsit post illum»; 967-968: «sicut exprimit in *Philosophia catholica* et in *Epistola ad Auxitanum et Burdigalensem*»; *Tractatus...*, 1324-1325: «in Ministerio cimbolorum est plenarie declaratum»; *Tractatus...*, 1067-1608: «plene ostensa est in Tractu de misterio cimbolorum»; *Tractatus...*, 1614-1615: «in Tractu de misterio cimbolorum et in *Apologia* clarissime panditur»; *Tractatus...*, 1783-1784: «scripsi [en primera persona] in tractatu qui incepit: Constitui super vos [= *De tempore*]»; *Tractatus...*, 2173-2174: «...declaratur in... Apostolo [*Apologia...*]... et illo qui incipit: Constitui»; *Tractatus...*, 2538-2539: «ut est in *Epistola ad collegium sancti Victoris Parisius* expressum»; *Tractatus...*, 2543-2545: «peruersitates, que describuntur in *Apologia* et specialiter in tractatu qui incipit: Reuerendissime patrum [= *Ad Benedictum XI*]; *Tractatus...*, 2571-2572: «...panditur... *Confessione Ylerdensi*». Fixem-nos en el detall que, les dues vegades que cita el *De tempore...*, no dona el títol ans l'incipit.

tit al cristianisme), també al *denuntians* li escauen les paraules de Pau als Gàlates (Ga I, 11-17):

«Nec minus conueniunt ei signa, quibus Apostolus, *Ad Galatas*, probabat efficaciter quod erat a Deo imissus:

– primum, quoniam ad interna et in habitum uersa conuersatione ipsius in Lege, repente ad auangelium est translatus;

– secundum, quoniam ab acerbissimo persecutore euangeli repente mutatus est in preconem eius, que nequent fieri naturali uel humana uirtute».⁸⁷

Poques pàgines després llegim el comentari següent:

«Secundum que denuntians coniecturando chatolice dicebat quod si Deus ordinauit modo diruere turres Babilonis, id est, superbie fulcimenta siue columpnas in populo christiano, uidetur michi secundum illa dicta Apostoli, quod inter ceteros lapides, quibus intendit percutere turres illas, ego sum inconueniens, quoniam ille turres principales sunt tres, scilicet claritas sanguinis ut in generosis, altitudo status ut in religiosis, scientie sublimitas ut in theologis, ego autem sum despectissimus genere, et infimus statu, et villissimus scientia uel officio».⁸⁸

Com hem d'interpretar aquests textos? són un reconeixement d'un possible origen jueu d'Arnau de Vilanova? Jo no diria tant, però, certament, l'autor del *Tractatus*... no desmenteix, ans més aviat suggereix i justifica aquesta possibilitat. Sigui com sigui, Arnau de Vilanova mai no havia presentat el tema d'aquesta manera.⁸⁹

Una altra informació sobre la vida d'Arnau fa referència a la frase «intromitte te de medicina et non de theologia», que segons l'autor del *Tractatus*... fou adreçada a Arnau de Vilanova.⁹⁰ I aquesta notícia és si més no con-

87. *Tractatus*..., 1888-1894.

88. *Tractatus*..., 2222-2230.

89. Cf. *Domino Bonifacio summo pontifici*, 51-56 (Josep PERARNAU, *L'«Ars catholicae philosophiae»* [primera redacció de la «*Philosophia catholica et divina*»] d'Arnau de Vilanova, dins «ATCA», X [1991], 198): «An ego sim pre ceteris contemptibilis atque parvulus, per hoc disce. Nam, cum sim coniugatus, utique sum inter catholicos infimus quoad statum. Cum autem ut medicus sim stercorum contemplator, constat me fore vilem officio. Cumque sim natus ex gleba ignobili et obscura, pro certo sum nichil origine»; *Collegio dominorum cardinalium*, 94-96 (*Ibid.*, 199): «...procul dubio parvulus in catholicorum collegio, qui statu est infimus et officio fetidus et origine tenebrosus». Són interessants els comentaris de Josep PERARNAU, *La «Philosophia...»*, 47-48. Per a la bibliografia bàsica, de fonts i estudis, cf. el meu *Les raons d'un anunci apocalíptic. La polèmica escatològica entre Arnau de Vilanova i els filòsofs i teòlegs professionals (1297-1305): anàlisi dels arguments i de les argumentacions* (Col·lecció Sant Pacià, 61), Barcelona, Facultat de Teologia de Catalunya, 1998, 274-278.

90. Cf. *Tractatus*..., 2102-2128.

fusa, perquè en l'*Apologia...*,⁹¹ aquesta mateixa frase sembla que fou dirigida no a Arnau de Vilanova, sinó a Jacme Blanc. D'altra banda, una altra al·lusió a aquesta frase, en la *Interpretatio...*,⁹² pel context, podria ésser interpretada en la mateixa línia que el *Tractatus...* Els textos no són clars i caldrà aprofundir-hi des d'altres punts de vista, i si fos possible amb nova documentació.

I passem a una tercera dada biogràfica. L'autor narra un diàleg entre un rei i el seu confessor. El confessor l'aconsella:⁹³ «vitate colloquium talis hominis», però el rei no accepta el consell, car aquest tal home «est mihi gratum et non susceptum». Segons G.L. Potestà,⁹⁴ el rei seria Jaume II (i el confessor, Martín d'Ateca). En canvi, M. Batllori proposa Frederic de Sicília.⁹⁵ Més enllà de quina és la identitat del rei i el confessor,⁹⁶ de cara al nostre objectiu és interessant de constatar que aquest episodi no surt mai en les obres d'Arnau de Vilanova. En cas de referir-se a Jaume II i Martín d'Ateca semblaria que en el *Gladius...*, obra en la qual el mateix Arnau explica que Martín d'Ateca també era el seu confessor, o en l'*Antidotum...*, escrit contra el dominic aragonès, hauria exposat aquest fet per tal d'atacar-lo més durament, com pretenia.⁹⁷

En els moments més aspres de la polèmica escatològica, Arnau de Vilanova afirmà que no era veritat que no va estudiar teologia —com li retreien—, ans que fins i tot va «llegir» teologia a Montpeller; així pretenia fer callar a qui l'acusava de no saber teologia.⁹⁸ En canvi, el *Tractatus...* confessa que Arnau no era «domesticatus in scholis theologorum».⁹⁹ En què quedem, doncs?

91. *Apologia...*, 793-794. Cito aquesta obra segons el text editat per Josep Perarnau en aquest mateix volum. Els nombres fan referència a les línies.

92. *Interpretatio...* (Marcelino MENÉNDEZ Y PELAYO, *Historia de los heterodoxos españoles*, III, Madrid, 1918², lxxvii). Cf. també *Praesentatio facta Burdegaliae*, Vat. lat. 3824, f. 257c.

93. *Tractatus...*, 2392-2408.

94. Gian Luca POTESTÀ, *Dall'annuncio...*, 319.

95. Miquel BATLLORI, *Obra completa*, III, 204.

96. Ultra les possibilitats que suggereixen Miquel Batllori i Gian Luca Potestà, n'hi hauria d'altres: el rei esmentat, no podria ésser el de França?

97. Sobre la relació entre Arnau de Vilanova i Martín d'Ateca, cf. el meu *Les raons...*, 221-222. En les notes a peu de pàgina, hom trobarà els textos d'Arnau de Vilanova que es refereixen a Martín d'Ateca.

98. *Tertia denunciatio Gerundensis*, Vat. lat. 3824, f. 173a (Joaquim CARRERAS, *La polémica gerundense sobre el Anticristo entre Arnau de Vilanova y los dominicos*, dins «Anales del Instituto de Estudios Gerundenses», V/VI [1950-1951], 55): «Dixerint etiam, sicut fertur a pluribus fide dignis, quod ille medicus contra quem loquebantur nunquam audivit theologiam. In quo dicto non erubuerunt notorium mendacium seminare, quoniam ipsi sciunt, et novit etiam catholicorum multitudo, quod medicus ille non tantum audivit theologiam, sed etiam legit eam sollempniter in scholis fratrum predicatorum Montispessulani».

99. *Tractatus...*, 1872-1873.

§ 18. *Un fet biogràfic «nou» (?)*.¹⁰⁰ Una darrera informació problemàtica es refereix a l'origen del *De adventu...* Per l'interès que ha suscitat aquest fet biogràfic entre els arnaldistes i per les conseqüències que se'n podrien derivar en la biografia d'Arnau, li dedicarem un paràgraf sencer. Tot just encetada la segona part del tractat, l'autor es fa ressò de l'objecció segons la qual el *denuntians* «ad [il]licitum prorumpibat presumendo quod nullus doctorum adhuc temptauerat».¹⁰¹ Després d'indicar que el *denuntians* no ho feia «ad gloriam sui», ans «zelo salutis animarum et auangelice veritatis promouende»,¹⁰² llegim un pas redactat en primera persona i dirigit als «sumis sacerdotibus».¹⁰³ En aquest fragment el *denuntians* explica les circumstàncies que el van empènyer a escriure el *De tempore...*: estant estirat sobre el llit, sentí una veu que li ordenava que s'aixequés i escrivís. Davant dels dubtes del *denuntians*, la veu es repetí (fins a tres vegades), acompanyada amb una fiblada fortíssima. Finalment, es llevà i escriví el *De tempore...* De moment el guardà. Passats set anys, però, el donà a conèixer als cartoixans. I després de quatre anys més, el divulgà a París. Els teòlegs de la Universitat el feren empresonar i, empresonat, va rebre l'«ordre» de divulgar-lo. El text forneix, doncs, un bon nombre d'informacions: a) El *De tempore...* fou concebut i redactat «ex precepto superioris»; b) Hauria estat escrit onze anys abans de divulgar-lo a París, és a dir, entre el 1288 (segons Batllori) o el 1290 (Potestà); c) Quatre anys abans de difondre'l, el féu a mans dels cartoixans; d) La nit que passà a la presó, Arnau rebé un «preceptum diuulgandi». I aquestes informacions no m'encaixen amb altres dades biogràfiques. En primer lloc perquè, tot i que el pas del *Tractatus...* és narrat en primera persona, atribuït doncs a Arnau, i sembla reproduir quelcom que ja hauria estat dit anteriorment, Arnau de Vilanova en les seves obres mai no ha exposat d'aquesta manera l'origen del *De tempore...* És més, em sembla que, conscient com era dels problemes que li va ocasionar el *De tempore...* amb els teòlegs i Bonifaci VIII, Arnau de Vilanova s'hauria estalviat paraules tan provocadores com aquestes. Aquestes informacions no concorden, doncs, amb les que dóna Arnau de Vilanova en obres indubtablement autèntiques.¹⁰⁴

100. Miquel BATLLORI (cf., p. ex., *Noves dades biogràfiques extretes del «Tractatus»*, dins *Obra completa*, III, 209), presenta aquest episodi com a una «nova dada biogràfica» de gran interès, car, la data de composició del *De tempore...*, que, en base al text, M. Batllori creu del 1288, obligaria a replantejar els «origens del joaquimisme arnaldia» (p. 210). També G. L. POTESTÀ, *Dall'annuncio...*, 316, atorgà gran interès històric a aquest text («testimonianza di grande interesse»), per bé que proposa una altra data de composició del *De tempore...*: l'any 1290.

101. *Tractatus...*, 1761-1762.

102. *Tractatus...*, 1764-1767.

103. *Tractatus...*, 1768-1800.

104. En la *Praesentatio facta Burdegaliae*, Var. lat. 3824, f. 256b-c, Arnau de Vilanova dóna la notícia següent: «Tertius intitatur *De tempore adventus Antichristi*. Et ille tractatus cuius medietatem primam, in qua principia probationis continebantur, theologi Parisienses ampu-

Si el *De tempore...* hagués estat escrit paral·lelament a les obres teològiques de començaments o a mitjans de la darrera dècada del segle XIII, com ens explicariem el canvi que representa el *De tempore...* (canvi que té plena continuïtat en les obres polèmiques) respecte d'aquelles obres? El mètode del *De tempore...*, com ha demostrat J. Perarnau, és molt diferent.¹⁰⁵

§ 19. El «denuntians», profeta. I això ens porta de retruc a un nou tema: el *denuntians* és presentat com a profeta, sense cap mena d'ambigüïtat. Ja en les primeres línies del text, l'autor del *Tractatus...* qualifica la *denuntiatio* de revelació.¹⁰⁶ Arribat el temps «in quo propter electos suos statuit aperire» la profecia de Daniel, Déu la revela al *denuntians* i ell l'esbombarà.¹⁰⁷ Arnau de Vilanova «ex parte Dei prophetizabat».¹⁰⁸ L'autor del *Tractatus...* té una cura especial a atribuir al *denuntians* les prerrogatives d'un «nuntius Dei», d'un «profeta».¹⁰⁹ Segurament, la llunyania temporal —que va recalcant l'autor del *Tractatus...*— de la *denuntiatio* respecte del seu acompliment tindria aquesta funció: d'una banda que es vegi clar que és una profecia, i de l'altra, no donar peu a què hom pugui dir que la profecia encara no s'ha acomplert. Recordem que, mentre Arnau de Vilanova afirmava que l'Anticrist «iam

taverunt et reliquam, in qua tantum exprimebantur conclusiones, presentaverunt domino Bonifacio, quondam pape VIII. Quam medietatem dominus Bonifacius satis digne comburi fecit magis ad ignominiam presentantium quam contumeliam editoris».

105. Cf. Josep PERARNAU, *El text primitiu del «De mysterio cymbalorum Ecclesiae» d'Arnau de Vilanova*, dins «ATCA», VII-VIII (1988-1989), 26-29; i *Sobre la primera crisi entorn el «De adventu Antichristi» d'Arnau de Vilanova: París 1299-1300*, dins aquest mateix volum d'«ATCA». Per a l'estructura interna del *De tempore...* i per les successives fases de redacció, cf. Josep PERARNAU, *Sobre l'estructura global del «De tempore adventus antichristi» d'Arnau de Vilanova*, publicat en pàgines d'aquest mateix volum.

Potser convé recordar que Arnau de Vilanova en l'*Ad Benedictum XI*, 205/323-206/372, i en l'*Epistola nuncupatoria «Tractatus philosophia catholica et divina» ad Bonifacium VIII*, 197/17-28, havia explicat l'origen —no del *De tempore...*— del *De mysterio...* i de la *Philosophia...* de forma semblant a com ara l'autor del *Tractatus...* narra l'origen del *De tempore...* L'esquema és bàsicament el mateix: a) Arnau, després d'un avís més o menys sorprenent —una veu en el *Tractatus...*, un text bíblic escrit amb lletres més grosses per al cas del *De mysterio...*— i dels conseqüents dubtes, es posa a escriure una tractat; b) un cop escrit, el guarda; c) algú li diu que no el pot seguir guardant més i que l'ha de donar a conèixer. Fixem-nos en les coincidències quasi textuales. *Tractatus...*: «accessi ad tabularium et cepi cartam et atramentum et callamum [...] sine premeditatione occurrit mihi quod scripsi» (1781-1783); *Ad Benedictum XI* (205/345-346): «cartam accepit et atramentum [...] et cepit scribere velocitate mirabili»; *Epistola nuncupatoria...*: «Cumque sedissem [...] acceptis atramento et calamo atque carta, mox cepi scribere dictam auctoritatem [...] incredibili celeritate [...]» (197/24-28). En el *Tractatus...* hi ha més exageració: «tertio vox predicta vehementius» (1774), «recepissem ictum fortissimum» (1776), «terrificus erexi me subito» (1777). Per al tipus de coneixement que l'autor del *Tractatus...* podia tenir de la vida d'Arnau, em remeto la introducció de Josep PERARNAU, 25-30.

106. *Tractatus...*, 5-19.

107. *Tractatus...*, 2994.

108. *Tractatus...*, 1880.

109. Vegeu l'observació de Josep PERARNAU, 29, nota, d'aquest volum.

natus est»,¹¹⁰ l'autor del *Tractatus*... parla de la vinguda de l'Anticrist en futur.¹¹¹

§ 20. *Excurs. El do de fer profecies i el do de fer miracles. Comparació amb Arnau de Vilanova.* Arribats aquí, pot ésser il·lustrativa la comparació de l'argumentació que fa l'autor del *Tractatus*... de la relació entre «do de fer profecies» i el «do de fer miracles» amb la d'Arnau de Vilanova.¹¹² Els dominics sostenien que el do de profecia havia d'anar acompanyat del de fer miracles: només així seria creïble. Era una forma més de refusar l'anunci apocalíptic d'Arnau. Aquesta objecció provocà la resposta d'Arnau de Vilanova. Exposem, doncs, esquemàticament el resultat de comparar l'argumentació d'Arnau amb la del *Tractatus*...: 1. Arnau, quan dóna exemples de personatges de l'Antic Testament que van rebre una «revelationem celestem», no en subratlla característiques pròpies de «profeta» (David és presentat com a rei, Amós com a pastor); en canvi, el *Tractatus*... les accentua. El *Tractatus*... reforça els elements que contribueixen a crear una imatge d'«Arnau profeta»; 2. A la llista d'exemples que dóna Arnau de Vilanova, el *Tractatus*... afegeix el profeta Ezequiel; 3. L'autor del *Tractatus*... suprimeix els exemples de profetes que no li semblen prou escaients per al seu objectiu (Moisès, Elies, Eliseu); 4. Respecte d'Arnau, l'autor del *Tractatus*... retalla tota referència polèmica, de desqualificació als teòlegs professionals; 5. Arnau de Vilanova cita el *De hereticis*, i dóna a entendre que la polèmica sobre la relació entre el do de profecia i el do de fer miracles es refereix únicament a la seva interpretació de Daniel; en canvi, l'autor del *Tractatus*... la substantivitza, l'aplica a la persona d'Arnau. Potser per això no cita el *De hereticis* ni els textos que vénen després (relacionats amb Daniel); 6. L'autor del *Tractatus*... fa una observació nova: els miracles són necessaris per als infidels, perquè no reconeixen l'autoritat de tota l'Escriptura, però no per als fidels; 7. L'autor del *Tractatus*... desenvolupa molt, amb nous textos de l'Antic i del Nou Testament, la base bíblica per a argumentar tot el tema. Arnau de Vilanova només havia citat el Deuteronomi; el *Tractatus*... cita, a més, Jeremies, Ezequiel, 1 Cor XIII. Hi afegeix també la *Glossa ordinaria* i deixa, en canvi, l'*Extravagans*; 8. El *Tractatus*... estableix una analogia entre Jonàs i Arnau (la persecució d'Arnau de Vilanova ja estava prefigurada en la Bíblia); i argumenta amb l'autoritat de la Bíblia que Arnau és enviat per Déu: si algú no ho veu clar és perquè té una biga a l'ull. Arnau, no hi ha cap mena de dubte, és un profeta. En les obres d'Arnau de Vilanova no hi ha cap text semblant; 9. Finalment, l'autor del *Tractatus*... rebla el clau: aplica les paraules de Jesús (Mt XVI, 4: «generatio mala et adultera signum

110. P. ex. *Ad Benedictum* XI, 211/593-595.

111. *Tractatus*..., 6-7.

112. *Tractatus*..., 1801-1908. Per als textos d'Arnau de Vilanova i per a una presentació general del tema, remeto el lector al meu *Les raons*..., 188-189.

quaerit, et signum non dabitur ei nisi signum Ionaë») als seus adversaris. Així com en temps de Jesús els escribes i fariseus se li oposaren, el «draco» de l'Apocalipsi ha anat actuant contra tots aquells que «circha diuinam intelligentiam diuine veritatis excellenter illuminant uel per expositionem Scripturarum aut reuellationem misteriorum aut prenuntiationem futurorum».¹¹³ El «draco» actua contra aquestes persones clarividents d'una forma sibil·lina: a propòsit d'alguna afirmació puntual que teològicament podria ésser qualificada de dubtosa, el dragó presenta com a suspecte el conjunt de l'obra d'aquests autors. Així actuà en temps de Joaquim de Fiore (el qual «fuit in omnibus predictis ab apostolis citra clarior doctor Ecclesie Christi»),¹¹⁴ de Pèire Joan, de sant Jeroni, de Ramon Llull; i així actua ara contra Arnau de Vilanova. Amb la descripció de l'acció del «draco», l'autor del *Tractatus...* ha fixat uns precedents del «cas d'Arnau» i, a més, l'ha situat en una determinada tradició. Ramon Llull i Arnau de Vilanova són «modernos nuntios Dei».¹¹⁵

§ 21. La «denuntiatio». El mot *denuntiatio* és utilitzat sempre de forma unívoca i clara. El seu sentit es projecta a l'ús que en feia tant el *denuntians* com els seus adversaris. La *denuntiatio*, feta en el pas del segle XIII al XIV, en diversos llocs de la cristiandat,¹¹⁶ quan «aliqui ex ipsis naturali vite cursu poterant attingere tempus illud»,¹¹⁷ consistí a anunciar que el «tempus persecutionis maximi anticristi futurum esse in decimo quarto centenario», a base de Daniel XII, 11.¹¹⁸ La *denuntiatio* anà acompanyada d'una «exortatione catholica fidelium ad temporalia contempnenda et celestia uel eterna toto studio perquirenda», per tal que els fidels es prepararessin amb l'arma de les virtuts contra la tribulació futura de l'Anticrist,¹¹⁹ entrenessin «ministros» per a lluitar-hi.¹²⁰ Curiosament sempre parla de *denuntiatio* en singular i només he sabut trobar un text en plural: no es refereix, però, a diverses *denuntiationes*, ans a la sola i mateixa *denuntiatio* feta diverses voltes en diversos llocs.¹²¹ La *denuntiatio* no s'identifica amb cap escrit en particular: és un missatge expressat en diverses obres i d'una forma especial en el *De tempore...*. Si amb alguna cosa s'identifica és amb el conjunt d'obres del *denuntians* que tracten del tema.

L'autor del *Tractatus...* també utilitza la paraula *denuntiatio* en altres contextos: sempre té un sentit «profètic». Així, p. ex., parla de *denuntiatio* en relació a un text de Pau sobre el *dies Domini* («denuntiarent quod dies Domini

113. *Tractatus...*, 2358-2360.

114. *Tractatus...*, 2368-2370.

115. Per a aquest relat, vegeu *Tractatus...*, 2356-2419.

116. *Tractatus...*, 1898-1904.

117. *Tractatus...*, 1041-1042.

118. Cf. *Tractatus...*, 6-7.

119. *Tractatus...*, 20-22.

120. Cf. *Tractatus...*, 1035-1045.

121. *Tractatus...*, 1898-1904.

adueniret»);¹²² o de «propheticas denunciationes aut reuellationes»,¹²³ o de la «denuntiationem Noe».¹²⁴ *Denuntiatio* té, doncs, un sentit molt proper a profecia: és un acte propi de profeta.

§ 22. *Excurs. «Denuntiatio» i «denuntians» en les obres arnaldianes autèntiques. Comparació amb el «Tractatus...»*. En les obres prepolèmiques no surt res mínimament interessant sobre el concepte «denuntiatio». En les polèmiques constatem una evolució: en les primeres (*De mysterio...*) Arnau de Vilanova utilitza *denuntiatio* per a mencionar l'«anunci» de la vinguda de Jesucrist o de l'Anticrist. Mai, però, no parla del seu anunci apocalíptic com d'una «denuntiatio». «Denuntiatiores» equival en la *Protestatio facta coram domino rege Francorum* [*Protestatio...*] —text de caràcter legal— a «acusadors», és a dir, als teòlegs de París. En l'*Ad Benedictum XI*, en canvi, és Arnau qui «denuncia» la vinguda de l'Anticrist; i el papa també l'hauria de fer «denunciar» a tots els cristians. A partir d'aquest moment, i sobretot en les obres postpolèmiques, Arnau de Vilanova té consciència de «denunciar» i d'haver fet «denunciacions». En el *Raonament d'Avinyó* diu que n'ha fet dues i que n'hi haurà una tercera. El contingut de la denunciació és apocalíptic, però inclou altres aspectes, com, per exemple, el «ver cristianisme» (*Per ciò che molti*) o la reforma politicoespiritual que emprenen els reis Jaume II i Frederic de Sicília. En el *Raonament d'Avinyó* Arnau «denuncià» (sinònim de «profetitzà») que Bonifaci VIII i Benet XI acabarien malament, com de fet passà, si no feien cas de la «denunciació» d'Arnau.

En l'*Antidotum...* Arnau de Vilanova utilitzà alguna vegada el mot *denuntians*,¹²⁵ de forma molt genèrica, difícilment comparable amb el sentit que té en el *Tractatus...* En la *Interpretatio...* emprà *denuntians* en un context molt especial: Arnau de Vilanova està recordant a Frederic de Sicília la «denunciació» que féu als papes i, llavors, se cita ell mateix com a *denuntians*. Arnau fingeix una citació. *Denuntians* es refereix en aquest cas, no a la persona d'Arnau com en el *Tractatus...*, ans a l'acte de denunciar: l'exposa en passat, és concret

122. *Tractatus...*, 519.

123. *Tractatus...*, 545.

124. *Tractatus...*, 2094.

125. *Antidotum...*, Vat. lat. 3824, f. 244d-145a: «Decimo sexto deviauit dicendo quod in hiis verbis “ad ultima duo annorum centenaria sexte etatis mundi procul dubio venimus, ut probabiliter creditur”, implicatur contradictio, scilicet, certitudinis et non certitudinis vel dubietatis. Hoc enim est falsum et bubulcariter dictum, quia certitudo, que denotatur per hoc adverbium “procul dubio” non exprimitur nisi quantum ad denuntiantem, probabilitas vero credulitatis, quantum ad eos, quibus denuntiatur, que duo sibi nullo modo contradicunt. Nam possibile est ut denuntians habeat, de tempore quod denuntiat, certitudinem, et quod illi, quibus denuntiatur non habeant eam, sed ad credendum id possint eis proponi probabiles rationes. Et sub ista distinctione loquitur in predictis verbis denuntians. Ego enim assero...».

i puntual.¹²⁶ I això és tot el que he sabut trobar sobre aquest mot en les obres d'Arnau.

Si comparem l'ús dels conceptes *denuntians* i *denuntiatio* en el *Tractatus...* i en les obres d'Arnau de Vilanova, podem extreure algunes conclusions, que sintetitzem esquemàticament: 1. Una primera constatació és purament quantitativa: l'autor del *Tractatus...* utilitza reiteradament la paraula *denuntians*; és la forma habitual per a anomenar Arnau de Vilanova; en les obres d'Arnau de Vilanova només surt en comptadíssimes ocasions (i aquesta mateixa observació també val per a *denuntiatio*). 2. En el *Tractatus...* *denuntians* designa la persona d'Arnau, no un acte concret i puntual; aquest sentit substantivitzat mai no surt en les obres autèntiques d'Arnau de Vilanova; 3. *Denuntians* en el *Tractatus...* posseeix un sentit unívoc, estandaritzat, fix; en canvi, quan Arnau de Vilanova l'utilitza, en la *Interpretatio...*, el combina amb altres expressions més o menys equivalents (p. ex. *nuntius*); 4. *Denuntiatio* en el *Tractatus...* també té, com *denuntians*, un sentit unívoc, estandaritzat, fix, i significa l'anunci de la vinguda de l'Anticrist i res més. En canvi, en les obres autèntiques d'Arnau de Vilanova pot expressar moltes coses: a) té, de vegades, un sentit jurídic, com una acusació presentada davant l'autoritat competent (denúncies de Girona o Marsella); b) té, també, un sentit entre jurídic i profètic: denunciar a les autoritats (els papes Bonifaci VIII i Benet XI) la vinguda de l'Anticrist i els plans de reforma que s'haurien d'emprendre. Així, Arnau de Vilanova declara que ha fet dues «denúncies» i que potser n'hi haurà una tercera; c) Pot al·ludir també a l'acte de denunciar davant les autoritats (reis catalans) coses diverses, no necessàriament profètiques o apocalíptiques; d) i té, finalment, el sentit de «profecia» (no apocalíptica): Arnau va «profetizar» quina fi farien els papes. Per a Arnau de Vilanova *denuntiatio* denota ordinàriament, doncs, un marc legal i més solemne (necessitat d'una «autoritat» davant de la qual es fa la denúncia) que no pas el *Tractatus...*

§ 23. *Les objeccions i els objectors*. L'autor del *Tractatus...* classifica les objeccions que feren els teòlegs contra la *denuntiatio*, és a dir, contra l'anunci apocalíptic del *denuntians*, en tres grups:¹²⁷ «ratione denuntiati uel dicti», «ratione denuntiantis», «per modum denuntiandi». Diguem d'entrada que Arnau de Vilanova mai no classifica d'aquesta manera les objeccions que li fan els teòlegs professionals. Sí que ressonen en les obres polèmiques, d'una o altra forma, la majoria dels retrets que intenta resoldre l'autor del *Tractatus...*¹²⁸ Hi

126. *Interpretatio...* (Marcelino MENÉNDEZ Y PELAYO, o.c., lxxvi-lxxviii).

127. *Tractatus...*, 25-27.

128. Em refereixo a les següents: a) Actes I, 7 denega el coneixement dels temps finals; b) Mateu XXIV, 36: els àngels —els missatgers de Déu— no coneixen el dia i l'hora de la consumació del món; c) 1 Tes V, 2: el dia del Senyor vindrà per sorpresa, com un lladre; d) 2 Tes II, 1-2: els cristians no han de creure ningú que anunciï els temps finals; e) Segons la *Glossa*

ha, també, en el *Tractatus*... objeccions parcialment o totalment noves respecte de les obres polèmiques, i àdhuc de les postpolèmiques, d'Arnau de Vilanova. La desqualificació de «phantasticus», tot i que compareix molt puntualment en l'*Ad Benedictum XI* i en el *Gladius*...,¹²⁹ per la manera com és rebutada en el *Tractatus*..., sembla que prové sobretot del període postpolèmic (efectivament és documentada en el *Raonament d'Avinyó* i la *Interpretatio*...).¹³⁰ I n'hi ha almenys dues, de les quals no he sabut clissar cap indicatiu en les obres d'Arnau de Vilanova: «català» i «sompniator». Aquesta darrera objecció és documentada en el *Contra divinatores et sompniatores* d'Agostino Trionfo d'Ancona.

Ara bé, contràriament, en sentit invers, algunes objeccions i alguns temes tractats en les obres polèmiques d'Arnau de Vilanova no apareixen en el *Tractatus*... És el cas del ver apòstol i la caritat, l'*usus pauper*, el valor i la «preciositat» de la revelació de Ciril en comparació amb la Bíblia, i moltes afirmacions puntuals sobre actituds personals i interpretacions concretes de textos. Les obres postpolèmiques (*Raonament d'Avinyó* i *Interpretatio*...) documenten alguna desqualificació personal que no queda recollida en el *Tractatus*...¹³¹

Diguem per acabar aquest apartat que, malgrat el títol, el *Tractatus*... no és una resposta als retrets que presentaren diversos teòlegs contra el *De tempore*... En efecte, i a tall d'exemple, les objeccions següents, rebutades en el *Tractatus*..., foren fetes contra tesis arnaldianes que no surten per a res en el *De tempore*..., en base, doncs, a d'altres obres: la funció reservada als àngels en la

ordinaria (comentari d'Actes I, 6-7), «Illius regni tam secretum est tempus vt tantum scientie Patris pateat» (*Tractatus*..., 62-63); f) si hom coneix els temps de l'Anticrist, també coneix els de la fi del món. En aquest context, l'autor del *Tractatus*... cita diversos textos d'Agustí que ja foren referits per Arnau; g) si els darrers temps poguessin ésser coneguts, molts homes, «maxime carnales, prefigerent sibi terminum usque ad quem desideria carnis impleverent et postea cessarent» (*Tractatus*..., 729-731) (raonada amb textos d'Agustí i la *Glossa ordinaria*); h) Déu no pot revelar els temps finals «de potentia ordinata»; i) l'anunci del *denuntians* implica una fal·làcia del conseqüent; j) es basa en una interpretació al·legòrica; k) el *denuntians* és presumptuós, l) es presenta com a profeta i no fa miracles, m) és metge i no teòleg, n) està casat; o) el seu càlcul és nou, i p) contradiu el càlcul dels astrònoms.

En canvi, no he sabut veure en les obres d'Arnau, almenys amb les mateixes paraules, la desqualificació del seu anunci apocalíptic perquè «fereix molta gent».

129. *Gladius*..., 32 (Cosimo REHO, *La polemica di Arnaldo da Villanova contro i Domenicani Tomisti nel «Gladius iugulans thomatistas»* (1304). Tesi di Laurea in filosofia, Bari, curs 1981-1982, 105). Cf. *infra* nota 177.

130. *Raonament d'Avinyó*, 16-19 (ARNAU DE VILANOVA, *Obres catalanes*, I. *Escripts religiosos*. A cura del P. Miquel BATLLORI. Pròleg de Joaquim CARRERAS I ARTAU, membre de l'I.E.C. (Els Nostres Clàssics, Col·lecció A, 53-54, Barcelona, Editorial Barcino, 1947, 215): «uns deen que yo era fantàstich, los altres que nigromàntich, los altres que encantador, los altres que ypòcrita, los altres que eretge, los altres que papa dels heretges»; *Interpretatio*... (Marcelino MENÉNDEZ Y PELAYO, o.c., lxxvii): «aliqui dicebant eum esse fantasticum, alii seductorem, alii phitonistam, alii vero ypocritam, non nulli hereticum, quidam heresiarcam».

131. Cf. *supra* nota immediatament anterior.

revelació,¹³² la relació entre el do de fer profecies i el do de fer miracles,¹³³ si la interpretació arnaldiana de Daniel XII, 11 és «secundum proprium sensum» o no.¹³⁴ Tampoc no és del *De tempore...* la «prefiguració» bíblica dels set anys de blat i el faraó.¹³⁵

IV. L'APORTACIÓ DE L'AUTOR

§ 24. *L'autor del «Tractatus...» defensa i justifica la «denuntiatio» d'Arnau amb textos del mateix Arnau.* L'autor del *Tractatus...* replica als retrets presentats pels teòlegs amb els mateixos arguments i textos d'Arnau de Vilanova. Suggereix que totes les objeccions que hom ha fet contra les afirmacions d'Arnau de Vilanova, durant la seva vida però fins i tot després, són ja refutades, almenys implícitament, en les mateixes obres arnaldianes. Les tesis d'Arnau són consistents i clares per elles mateixes, no necessiten de cap justificació o aclariment posterior, ve a dir l'autor. No és estrany, doncs, que reproduïxi textos arnaldians al peu de la lletra, o que sintetitzi i resumeixi els arguments utilitzats pel *denuntians*. La tasca principal de l'autor, doncs, és ben discreta: rebatre les objeccions adreçades a Arnau amb els mateixos textos i arguments d'Arnau de Vilanova. Certament, com anirem veient, l'autor a vegades va més enllà, però en tot cas sempre redacta o refà els textos d'acord amb aquest propòsit. Si analitzem el problema de l'autoria de l'obra des d'aquest punt de vista, entendrem per què és anònima.

L'autor, dèiem, respon a les diverses objeccions platenjades contra les tesis teològiques d'Arnau de Vilanova, però, en canvi, en el títol de l'obra dóna a entendre que només tracta de les crítiques que els teòlegs feren contra el *De tempore...* Quin és, doncs, el sentit d'aquest títol? Se'ns acuden dues explicacions, en part complementàries. Primera: amb el *De tempore...* s'enceta la polèmica escatològica, i, d'alguna manera, més o menys directament, tota aquesta controvèrsia prové d'aquest tractat. Segona: el *De tempore...* era de fet l'única obra d'Arnau de Vilanova que havia estat condemnada. Una defensa de les tesis arnaldians havia de començar per desfer les objeccions contra aquesta obra. D'aquí ve, segurament, la insistència de l'autor a mostrar l'ortodòxia d'aquesta obra, i de presentar-ne el seu origen d'una forma ben especial.

132. Cf. *Tractatus...*, 899-491: *Denuntiatio prima Gerundensis*, Vat. lat. 3824, f. 168c (Joaquim CARRERAS, *La polèmica...*, 48).

133. *Tractatus...*, 1801-1908 i 1046-1097: *Apologia...*, 716-763.

134. *Tractatus...*, 1398-1757: *Antidotum...*, Vat. lat. 3824, f. 247b-c.

135. *Tractatus...*, 1401-1426: *Introductio...*, Vat. lat. 3824, f. 4c (Raoul MANSELLI, *La religiosità d'Arnaldo de Villanova*, dins «Bulletino dell'Istituto Storico Italiano per il Medio Evo e Archivio Muratoriano», LXII [1951], 48).

§ 25. *Estableix uns principis teològics i hermenèutics que fan comprensible la «denuntiatio» d'Arnau de Vilanova i que, alhora, justifiquen la seva pròpia tasca.* L'autor del *Tractatus*..., per tal de situar el lector de l'obra i de fer-li més comprensible el seu contingut, estableix uns principis, un punt de partida comú. Aquests *principia* són realment principis, és a dir, bases formals d'argumentació. No són de cap manera ni «regles» com les del final de la *Philosophia*..., ni «assertiones principales» com les del capdavall del *De tempore*..., que resumeixen el contingut de les respectives obres. Per aquesta raó, no és possible de comparar-les-hi: de fet només hi ha alguna coincidència en algun aspecte molt general (com és ara l'afirmació segons la qual Déu no fa res en va). En canvi, constatem semblances, si més no formals i genèriques, amb els «principia per se nota [...] in scola catholicorum» de l'*Apologia*...¹³⁶ Sembla que aquesta obra ha servit de base a l'autor del *Tractatus*: hi ha una correspondència més o menys general, més o menys explícita, entre els principis núms. 3, 4, 5, 6 i 7 de l'*Apologia*... i els principis núms. 1,¹³⁷ 7,¹³⁸ 9,¹³⁹ 10¹⁴⁰ i la conclusió general¹⁴¹ del *Tractatus*... L'autor del *Tractatus*... ha suprimit els dos primers (potser per obvis); i en canvi, ha afegit els núms. 2,¹⁴² 3,¹⁴³ 4,¹⁴⁴ 5,¹⁴⁵ 6¹⁴⁶ i 8.¹⁴⁷ Els principis 2, 3 i 4 podrien tenir la intenció següent: així com ha d'ésser en

136. *Apologia*..., 485-537.

137. *Tractatus*..., 167: «Deus nichil facit frustra».

138. *Tractatus*..., 189-192: «illos intellectus Scripture non claudit vsque ad tempus, aperit electis tempore illo, quo potest eis prodesse, et tenet clausos illis temporibus, quibus scire non prodesset eis ad sui directionem in salutem eternam».

139. *Tractatus*..., 194-196: «Cristus et Anticristus sunt contraria principia populi fidelis, vt pastor et lupus, et ut custos et fur, et ut sponsus et adulter et ut veritas et mendatium».

140. *Tractatus*..., 197-198: «Daniel prenuntiavit aduentum Cristi sub determinato numero ebdomadatum animalium».

141. *Tractatus*..., 199-201: «Ex quibus concluditur quod cum omnium contrariorum eadem sit disciplina, necesse est vt per eundem prophetam prenuntietur tempus aduentus anticristi, quoniam aliter imperfecta esset doctrina Dei».

142. *Tractatus*..., 168-171: «ad conceptus eius qui loquitur per aliquam scripturam, percipiendum nullus potest rectius deduci quam per signa quibus utitur loquens ad significandum conceptum suum, dum tamen sciat propriis signis ita et fallere non intendat».

143. *Tractatus*..., 172-174: «omnes quicumque docent aliquid per scripturam vtuntur sermone scripto tamquam proprio signo illius conceptus, quem uolunt significare».

144. *Tractatus*..., 175-183: «sermo scriptus per aliquem sapientem, si fuerit ambiguus, non potest melius declarari quam per eum a quo manauit». Si això no fos possible, només es pot fer de dues maneres: «vt ipsemet per alium sermonem declaret ipsum»; i «vt in sermone scripto, et circumstantie litterales dilligenter considerentur». En aquest sentit «dat Augustinus in principio *Genesis* regulam cognoscendi rectam expositionem sacrorum eloquiorum, dicens quod recta est illa que fidei et moribus consonat et circumstantiis littere non repugnat».

145. *Tractatus*..., 184-186: «Deus scit quid est illud quod uult per sermonem scriptum significare et quibus vocibus potest proprius significare».

146. *Tractatus*..., 187-188: «Ipse neminem intendit per Scripturam seducere, maxime suos electos, propter quos principaliter edidit eam».

147. *Tractatus*..., 193: «inter ceteras doctrinas, diuina est perfectior».

l'exegesi bíblica, també les obres d'Arnau de Vilanova s'han d'entendre «des de dins», per elles mateixes, sense fer violència a les circumstàncies de la lletra (és especialment significatiu que comentí la regla d'Agustí en aquest context). Així, de passada, indirectament, l'autor desqualifica certes interpretacions de les tesis arnaldianes que prescindeixen del context i atribueixen un valor absolut a unes paraules o tesis concretes, i justifica la seva pròpia feina: rebatre les objeccions a partir dels textos d'Arnau, sense afegir-hi, almenys aparentment, res. Els principis 5 i 6 semblen afegits per tal de donar una estructura orgànica, lògica, coherent a tot el conjunt de principis. Els canvis introduïts per l'autor en les regles núms. 4, 6 i 7 d'Arnau podrien tenir aquest mateix objectiu. El principi núm. 8 també és nou. Qui sap si fou establert per tal de refutar posteriorment l'objecció astronòmica: en cas de dues doctrines enfrontades la «divina» (és a dir, la del *denuntians*, basada en la Bíblia) és preferible (a l'astronòmica).

§ 26. *Excurs. Anàlisi de la regla d'exposició catòlica d'Agustí d'Hipona: comparació amb Arnau de Vilanova.* L'autor del *Tractatus...*, en el principi quart, estableix que

«sermo scriptus per aliquem sapientem, si fuerit ambiguus, non potest melius declarari quam per eum a quo manauit»,¹⁴⁸

en cas que resultés ambigu s'ha d'interpretar en virtut d'altres paraules del mateix savi, i/o concordar amb les circumstàncies literals. Anunciat el principi, l'autor afirma:

«Et ab ista consideratione dat Augustinus in principio *Genesis* regulam cognoscendi rectam expositionem sacrorum eloquiorum, dicens quod recta est illa que fidei et moribus consonat et circumstantiis littere non repugnat».¹⁴⁹

Més endavant, declara que el *denuntians* no interpreta els textos bíblics «secundum proprium sensum», ans la seva exposició és «indubitanter a Spiritu Sancto», «quia regula chatolica per Ecclesiam certificatur de hoc».¹⁵⁰ L'Església necessitava una regla, i Agustí d'Hipona la formulà:

«Hanc autem exprimit Augustinus in *Principio super Genesis*, docens aperte quod illa expositio que fidei conuenit et moribus, et circumstantiis littere consonat, est indubitanter a Spiritu Sancto et pertinet ad principalem seu litteralem sensum eius. Que vero congruit fidei et moribus et circumstantiis littere non consonat est etiam a Spiritu Sancto, licet non exprimat sensum principalis ipsius

148. *Tractatus...*, 175-176.

149. *Tractatus...*, 180-183.

150. *Tractatus...*, 1429-1432.

intentionis. Expositio vero que fidei uel moribus correpugnat, quamuis est litte-re consonaret, non est a Spiritu Sancto». ¹⁵¹

El *denuntians* aplicava aquesta regla: ¹⁵² les escriptures del *denuntians* provenen de l'Esperit Sant. ¹⁵³

En les obres arnaldianes la «regla d'exposició catòlica» també té una certa importància. No és ara el moment d'analitzar aquells textos, perquè això ja ha estat fet, però sí que pot ésser útil de comparar-los i d'extreure'n algunes conclusions. ¹⁵⁴ És innegable una coincidència en el sentit de la «regulam» —per bé que la formulació no sigui ben literal— i en la referència de l'obra d'Agustí. Sembla, però, que l'autor del *Tractatus*... té en compte el text d'Arnau de l'*Antidotum*..., ¹⁵⁵ (en el qual Arnau de Vilanova indica la referència a l'obra d'Agustí d'Hipona), però que coneix directament el text d'Agustí: així ho fan pensar les conseqüències que extreu de la regla, amb base en el mateix text d'Agustí, ¹⁵⁶ conseqüències que Arnau de Vilanova mai no va extreure. L'autor del *Tractatus*... dóna exemples (citant Cassiodor, Agustí, la *Glossa ordinaria*, etc.) de quan una exposició és preferible a una altra en virtut de la dita regla. Arnau, en canvi, només va aplicar la regla per a defensar la seva pròpia interpretació de Daniel XII, a remolc dels atacs que li adreçaven els seus adversaris, però no ofereix una explicació tan elaborada com la de l'autor del *Tractatus*... A més, aquesta obra fa una síntesi ben reeixida de tres temes arnaldians que no havien estat mai raonats conjuntament, amb un planteig global, per Arnau de Vilanova: la regla d'exposició catòlica, el valor teològic d'una «exposició nova», i la licitud d'argumentar pel sentit al·legòric.

§ 27. *Reorganitza sistemàticament i pedagògica la resposta a les objeccions.* L'autor del *Tractatus*..., sempre d'acord amb l'objectiu de defensar la *denuntiatio* arnaldiana a partir dels textos d'Arnau, reorganitza els arguments i els textos arnaldians, més o menys dispersos, de forma més global i clara. Vegem alguns exemples d'aquesta reorganització.

Algunes vegades modifica el context, és a dir, insereix el tema tractat en un marc diferent, més adequat per a fer-ne la defensa. Serveixi d'exemple l'elaboració que fa l'autor del *Tractatus*... de les posicions arnaldianes sobre la funció dels àngels en la revelació dels misteris de Déu. ¹⁵⁷ Si la comparem amb

151. *Tractatus*..., 1438-1445.

152. *Tractatus*..., 550-554.

153. *Tractatus*..., 2438-2443.

154. Remeto el lector al meu article *Comparació entre les regles i els principis d'interpretació bíblica de les obres autèntiques d'Arnau de Vilanova, i les de l'«Expositio Apocalypsis» i de l'«Expositio super vigesimum quartum capitulum Matthaei»*, dins «ATCA», XVII (1998), 230-232.

155. Vat. lat. 3824, f. 246a.

156. Cf. *Tractatus*..., 1401-1426.

157. Cf. *Tractatus*..., 399-491.

les explicacions d'Arnau de Vilanova,¹⁵⁸ constatem que l'autor del *Tractatus...* ha transformat una objecció que en les obres arnaldianes tenia una consistència pròpia, una certa autonomia,¹⁵⁹ en un (sots)argument més d'un tema general: el coneixement que els homes poden tenir del «dia» i l'«hora» de la fi dels temps.¹⁶⁰

Un segon exemple de modificació de context podria ésser la «ligatio Sata-nae».¹⁶¹ Arnau havia tocat aquest tema tot interpretant —d'una forma no prou reeixida, que després els seus adversaris l'obligaren a matisar i corregir— un text d'Agustí d'Hipona.¹⁶² L'autor del *Tractatus...*, deixant de banda la con-

158. Cf. *Denuntiatio prima Gerundensis*, Vat. lat. 3824, f. 168c (Joaquim CARRERAS, *La polémica...*, 48), *Secunda denuntiatio Gerundensis*, Vat. lat. 3824, f. 171b (Joaquim CARRERAS, *La polémica...*, 53); *Gladius...*, 123/606-124/621; *Antidotum...*, Vat. lat. 3824, f. 239).

159. Cf. *Prima denuntiatio Gerundensis*, Vat. lat. 3824, f. 168c (Joaquim CARRERAS, *La polémica...*, 48), pot ésser considerat el text arnaldà principal sobre aquest tema i que pot servir de referència.

Bernat de Puigcercós afirmava que els àngels són els únics missatgers de la revelació de Déu: si ells no coneixen el «dia i l'hora» de la fi del món, no el poden donar a conèixer a ningú (sisena tesi). Arnau de Vilanova quan argumenta contra aquesta objecció també distingeix ben clarament les dues tesis: a) si els àngels són efectivament els únics missatgers de la revelació de Déu (*Prima denuntiatio Gerundensis*, Vat. lat. 3824, ff. 168c-169a [Joaquim CARRERAS, *La polémica...*, 48]); i b) la interpretació del text bíblic sobre el «dia i l'hora» (Mc XIII, 32) (Vat. lat. 3824, f. 169a-c [Joaquim CARRERAS, *La polémica...*, 48]).

160. A més, una comparació general d'aquest tema en les obres arnaldianes i en el *Tractatus...* ens permet de constatar altres diferències:

a) La formulació de l'objecció és ben diferent. La *Prima denuntiatio Gerundensis*, Vat. lat. 3824, f. 168c (Joaquim CARRERAS, *La polémica...*, 48), feia «omnis revelatio secretorum Dei non fit nisi per angelos»; tesi que l'autor del *Tractatus...*, 437-438, ha transformat en «Deus nihil operatur in creaturis nisi per ministerium angelorum»;

b) L'autor del *Tractatus...* reelabora molt la resposta: 1. Afegeix una explicació complementària sobre la creació i la Verge; 2. Conserva, certament, alguns exemples: Pentecosta, Salm; 3. En refà, però, d'altres, *v. gr.* quan Déu revela pels àngels i quan Déu revela directament. En aquest context parla del valor dels somnis, introdueix una explicació sobre la infusió de l'Esperit Sant i afirma que aquest coneixement per infusió és superior; 4. Suprimeix l'observació (si més no discutible teològicament) segons la qual a vegades Déu revela als àngels pels homes (Eph III, 8-10), i per contra afegeix un altre text de Pau; 5. Deixa de banda l'objecció de Joan Vigorós contra aquesta tesi i l'explicació que en dóna Arnau en el *Gladius...* (les misses, l'Església militant).

c) L'autor del *Tractatus...* prescindeix de la conclusió ben tallant i breu que Arnau de Vilanova posa en la *Secunda denuntiatio Gerundensis*: sostenir que tot allò que Déu revela als homes ho fa per mitjà dels àngels implica negar la missió de l'Esperit Sant.

d) L'autor del *Tractatus...* no té en compte la disputa sobre com cal interpretar «dia i hora» i la diferència entre «temps de l'Anticrist» i «dia del Senyor» (que Arnau havia fet servir en la *Prima denuntiatio Gerundensis*).

e) L'autor del *Tractatus...* afegeix que la tesi dels adversaris d'Arnau contradiu la fe.

161. *Tractatus...*, 780-789 i 1223-1239.

162. Cf. *De tempore...*, 1199-1233 (Josep PERARNAU, *El text primitiu...*, 162); *De mysterio...*, 514-532 (Josep PERARNAU, *El text primitiu...*, 82); *Antidotum...*, Vat. lat. 3824, f. 250d; i sobre tot —l'autor del *Tractatus...* en copia alguns fragments—, *Carpinatio...*, Vat. lat. 3824, f. 199d.

trovertida interpretació d'Arnau, transforma la discussió originària sobre Agustí en una altra sobre la *Glossa ordinaria*.

I encara un tercer exemple, que es refereix al valor de les propostes teològiques «noves» (és a dir, que no han estat formulades anteriorment per pares o doctors de l'Església) i a les interpretacions de la Bíblia «secundum proprium sensum»:¹⁶³ Arnau de Vilanova havia argumentat aquestes tesis per separat, en canvi, l'autor del *Tractatus...* les integra i les relaciona amb altres temes arnaldians.¹⁶⁴

De vegades l'autor del *Tractatus...* simplifica les respostes a les objeccions, probablement per fer-les més clares. Així, per exemple, la que podia ésser, almenys per a teòlegs, una relativament feixuga discussió sobre la fal·làcia del conseqüent és presentada de forma molt més genèrica i sense els matisos dels textos arnaldians.¹⁶⁵

En d'altres ocasions, per tal de fer més entenedores les respostes, redacta introduccions. En l'argumentació contra la desqualificació d'Arnau de Vilanova perquè era metge i no teòleg, addueix una citació de Jeroni (*Prologus super Genesim*) i exemples bíblics (sant Josep...).¹⁶⁶

163. *Tractatus...*, 1379-1757. Els textos d'Arnau sobre «la novetat»: *De tempore...*, 156/937-963; *Protestatio...*, (Marcelino MENÉNDEZ Y PELAYO, o.c., lxxvii); *De mysterio...*, 80/475-82/533; *Apologia...*, 331-363; *Gladius...*, 121-131 i 109-111; *Carpinatio...*, Vat. lat. 3824, ff. 200c-201c. Per a la interpretació «secundum proprium sensum», cf. *Antidotum...*, Vat. lat. 3824, f. 247b-c.

164. Una anàlisi més detallada ens permet de constatar les divergències següents: 1. L'objecció tal com és recollida en el *Tractatus...* ve de Martín d'Ateca (cf. *Antidotum...*, Vat. lat. 3824, f. 247b-c). Així ho confirmen les autoritats i la formulació de l'objecció («secundum proprium sensum»). L'autor del *Tractatus...* ha concretat les autoritats. 2. La resposta d'Arnau, breu, és recollida per l'autor del *Tractatus...* (regla d'exposició catòlica) però és integrada en un context molt general. 3. En aquest context general, l'autor fa servir altres temes arnaldians: a) «multiplex erit scientia»; b) revelació progressiva; c) crítica de l'«exposició antiga» (l'autor del *Tractatus...*, però, no dona mai el nom de Beda); d) El valor de la *Glossa ordinaria*: Arnau sosté que la *Glossa ordinaria* explica el sentit literal, però que, a més del literal, n'hi ha d'altres; l'autor del *Tractatus...* assegura, de forma ben significativa, que la *Glossa ordinaria*, juntament amb d'altres interpretacions antigues, contradiu el text sagrat. L'autor del *Tractatus...*, amb els seus bons coneixements de teologia, explota una contradicció. 4. L'autor del *Tractatus...* té una certa perspectiva respecte d'Arnau i situa la seva interpretació (en un marc de «preferible» a les antigues) en una «tradició». 5. L'autor del *Tractatus...* rebla el clau amb la resposta a l'objecció següent: el *De tempore...* fou revelat!

165. Cf. *Tractatus...*, 1319-1327; i *De tempore...*, 150/681-693; i *Denuntiatio tertia facta Massiliae* (Francesco SANTI, *Teologia per immagini e mistica. Le tre denunce di Marsiglia di Arnaldo da Villanova ed altri punti per una macchina metaforica*, dins *Immagini del Medioevo. Saggi di cultura medio-latina*, Spoleto, Centro Italiano di Studi sull'alto Medioevo, 1994, 249). Sembla que l'autor del *Tractatus...* extragué la definició de «fal·làcia del conseqüent» del *De mysterio...*; en canvi, la resposta —menys complexa i més sintètica— deu provenir de la *Denuntiatio tertia facta Massiliae*.

166. *Tractatus...*, 2097-2127; *De tempore...*, 164/1299-1316; *Apologia...*, 793-837; *Denuntiatio tertia Gerundensis* (Joaquim CARRERAS, *La polémica...*, 55-56); *Protestatio facta Burdegaliae*, Vat. lat. 3824, f. 257c-d i 260a.

Aquestes operacions despersonalitzen la polèmica i confereixen un caràcter més sistemàtic a la resolució de les objeccions. Ara bé, aquesta despersonalització i sistematització no és únicament una conseqüència més o menys directa del mètode utilitzat per l'autor, ans és també una finalitat buscada per ella mateixa. N'és prova el fet que sovint l'autor del *Tractatus...* presenta una objecció com si provingués de diversos autors quan en realitat fou un de sol qui la formulà, sense donar-ne mai el nom, com si el que comptés no fossin els adversaris ans les raons objectives. L'autor del *Tractatus...* certament no volia polemitzar ans defensar les tesis d'Arnau, presentant-les com a coherents amb el missatge bíblic.

§ 28. *Dóna més consistència teològica a la resposta a les objeccions.* Sovint les raons i contraraons de la polèmica que enfrontà Arnau de Vilanova i els teòlegs professionals foren escrites de forma ràpida, poc serena, a cop calent. En aquest sentit, l'autor completa els raonaments d'Arnau de Vilanova, fent-los més consistents i entenedors. Només a tall d'exemple —la mà de l'autor es deixa veure arreu— direm que a vegades afegeix exemples per justificar una determinada tesi. En replicar el retret segons el qual Arnau és metge i no teòleg esmenta els noms de Fabià i Sebastià.¹⁶⁷ O contra la reprovació d'Arnau perquè era «coniugatus», recorda exemples de l'Antic i del Nou Testament i cita els bisbes casats de Timoteu (1 Tim III, 2).¹⁶⁸ Altres vegades, contràriament, elimina exemples i observacions poc apropiades o innecessàries: s'està d'esmentar el prestigiós nom de Beda com autor d'una exposició inadequada de Daniel; contra la tesi segons la qual l'exposició d'Arnau és nova, omet la resposta «per interemptionem», és a dir, que ja Agustí havia fet un càlcul coincident amb Arnau.¹⁶⁹ Retalla tot element conflictiu! No és perquè sí que no digui res de la polèmica amb els dominics derivada de l'afirmació d'Arnau segons la qual la revelació de Ciril és «més preciosa» que la mateixa *Bíblia*, afirmació que posteriorment Arnau va matisar i explicar.¹⁷⁰ Altres vegades explicita elements simplement suggerits, fent-los més clars. És el cas de l'analogia entre el poble jueu i el milà, i el cristià i la tórtora: l'autor del *Tractatus...* la desenvolupa i l'arrodoneix.¹⁷¹ Qualque vegada introdueix distincions conceptuals i vocabulari més escaient: quan versa sobre el mètode de la

167. *Tractatus...*, 2116.

168. *Tractatus...*, 1928-1942.

169. Vegeu, *Tractatus...*, 1379-1757; per a Arnau: *De tempore...*, 156/937-963; i *De mysterio...*, 80-475-82/533.

170. Cf. el meu *Les raons...*, 196-197. La tesi arnaldiana, extreta de la *Prima denuntiatio Gerundensis*, Vat. lat. 3824, f. 167c (Joaquim CARRERAS, *La polèmica...*, 46), fou condemnada en la sentència de Tarragona de 1311.

171. *Tractatus...*, 944-963; i per a Arnau de Vilanova: *De tempore...*, 154/873-875; *De mysterio...*, 99/889-891; *Apologia...*, Vat. lat. 3824, f. 139d; i *Ad Benedictum XI*, 211/609-613. En el meu *Les raons...*, 277, hom trobarà copiats aquests textos.

quaestio fa diferència entre «disputatio catolica» i «disputatio philosophica».¹⁷² Completa amb noves observacions algunes tesis teològiques: en parlar, per exemple, del do de profecia i del de fer miracles (per tal que la «profecia» d'Arnau tingués credibilitat els seus adversaris li haurien exigint un «miracle»), aclareix que els miracles són necessaris per als infidels, però no per als cristians.¹⁷³

§ 29. *Rebaixa les expectatives apocalíptiques immediates del missatge d'Arnau de Vilanova.* Ja hem vist que l'autor del *Tractatus*... es val d'una sèrie de recursos estilístics i lingüístics per remarcar la llunyania entre el temps en què el *denuntians* féu la seva *denuntiatio* i el seu acompliment, el temps de l'Anticrist. Arnau de Vilanova sostenia que l'Anticrist «iam natus est».¹⁷⁴ En l'*Antidotum*... reconeixia que havia dit que l'Anticrist «iam natus erat et trium annorum».¹⁷⁵ En canvi, en el *Tractatus*... predominen les frases com és ara «apparuit in populo christiano quidam denuntians tempus persecutionis maximi anticristi futurum esse in decimo quarto centenariorum».¹⁷⁶ Quant al terme de la fi dels temps, el planteig de l'autor del *Tractatus*..., ben segur, era força més contemporitzador.

§ 30. *Rebat les noves desqualificacions personals.* L'autor del *Tractatus*... sistematitza les diverses objeccions que els teòlegs adreçaren al missatge arnaldian i hi respon a partir dels textos d'Arnau de Vilanova. Algunes desqualificacions, sobretot personals, no apareixen en els obres arnaldianes, i per tant, l'autor no podia disposar d'uns textos de base, ans hagué de redactar ell mateix la resposta. *Grosso modo* és el cas dels retrets de «phantasticus», «sompniator» i «català».¹⁷⁷ En els textos arnaldians ara coneguts no és testimoniada l'acusació de «català»; tampoc no ho és, almenys al peu de la lletra, la de «sompniator». En canvi, la de «phantasticus» té precedents. Ja en el *Gladus*..., Arnau de Vilanova es fa ressò de la desqualificació de «phantasticus», de forma genèrica i sense que aquesta desqualificació provoqués una defensa equiparable amb la que hi ha al *Tractatus*....¹⁷⁸ En l'*Ad Benedictum XI* Arnau

172. *Tractatus*..., 2496-2533 i 2754-2771. Per a Arnau de Vilanova: *De mysterio*..., 63/161-162; 64/182-188; 68/241-256; i *Apologia*..., 72-95.

173. *Tractatus*..., 1804-1813.

174. *Ad Benedictum XI*, 211/594.

175. *Antidotum*..., Vat. lat. 3824, f. 245a.

176. *Tractatus*..., 5-7.

177. Gian Luca POTESTÀ, *Dall'annuncio*..., 317, reconeix que les acusacions de «catalanus», «phantasticus» i «sompniator» no són testimoniades en les obres polèmiques d'Arnau de Vilanova.

178. *Gladus*..., 105/30-36: «Unde cum aiunt Thomatistae, nos esse phantasticos, in tantum nobis convenit exultare, quantum per hoc nos efficiunt agno caelesti conformiores, qui ab illis, quos imitantur, iacula similia toleravit».

de Vilanova utilitza un parell de cops la paraula «phantasticus» i una, «phantasia».¹⁷⁹ En el *Raonament d'Avinyó* es queixa que «uns deen que yo era fantàstich».¹⁸⁰

La *Interpretatio...* es proposa discernir si el somni de Frederic de Sicília era una «illusio» o una «celestis visio»: Arnau creu que és una «celestis visio» i dóna exemples d'altres visions celestials manifestades en la Bíblia en forma de somnis. No hi ha plantejada en aquesta obra l'acusació de «sompniator», certament, però el fet d'interpretar aquest somni de Frederic donà peu a Agostino Trionfo a titllar Arnau de «sompniator». I, certament, l'autor del *Tractatus...* sembla recollir de Trionfo aquesta acusació. Així ho fan pensar els autoritats bíbliques discutides i el paral·lelisme de les conclusions.¹⁸¹

§ 31. *Interpreta el missatge i la persona d'Arnau en clau profètica i el situa en una tradició.* M'agradaria assenyalar una darrera tasca que porta a terme l'autor del *Tractatus...*: presentar Arnau amb les característiques pròpies d'un profeta, d'un enviat de Déu que cal escoltar, i com a tal forma part d'una tradició espiritual. En aquesta línia, recordem la reelaboració que fa l'autor d'alguns fets biogràfics d'Arnau de Vilanova, especialment l'origen del *De tempore...* Ultra els exemples que hem anat donant en el decurs d'aquest article, és especialment rellevant la prefiguració d'Arnau en Jonàs i altres personatges bíblics.¹⁸²

§ 32. *Desqualifica els seus adversaris, situa la persecució d'Arnau en una tradició i en un context històric.* L'autor del *Tractatus...* no només intenta refutar les objeccions que feren els teòlegs contra la *denuntiatio*, ans situa aquesta persecució en una perspectiva històrica, li dóna un sentit teològic: el dragó de l'Apocalipsi, que representa les forces del mal i ha actuat durant tota la història

179. *Ad Benedictum XI*, 202/195-198: «Cur petenti saltem non dabantur obiectiones, ut sua fantasia vel temeraria confidentia notorio iudicio dampnaretur, si defecisset in responsione ad obiecta? Hoc enim excellens prudentia nullatenus debuit omisisse»; *Ad Benedictum XI*, 202/213-219: «Quod si filius denuntians quicquam matri fantasticus procul dubio fuisset aut stolidus, nichilominus tam Romane prudentie quam catholice derogabat contempnere verba denuntiantis. Catholice quidem, quoniam ipsa mater Ecclesia non ignorat quod Deus per fantasticos et stolidos huius mundi mira et ardua sepius operatur (cf. 1Cor I, 27-28)».

180. *Raonament d'Avinyó*, 215/16. Pel text paral·lel de la *Interpretatio...*, cf. Marcelino MENÉNDEZ Y PELAYO, o.c., lxxvii, transcrit *supra*, nota 129.

181. *Contra divinatores...*, I, 7 (Pierangela GIGLIONI, *Il «Tractatus contra divinatores et sompniatores» di Agostino d'Ancona: Introduzione e edizione del testo*, dins «Analecta Augustiniana», XLVIII (1985), 60): «Pastores igitur ecclesie tanto magis debent despiciere et spernere recitantes visiones et revelationes sompniarum, quanto magis ipsi debent esse sacre scripture observatores et defensores»; *Tractatus...*, 1984-1987: «Proinde prelatus vel sacerdos cui cuiusquam fidelium sompnium suum pandit non debet approbare uel improbare quousque discurrit, vnde causetur per regulas chatolicas, et si a Deo, sic approbat et in vtilitatem Ecclesie dilligenter conuertat».

182. *Tractatus...*, 1865-1887.

de l'Església amb uns mecanismes ben concrets, ha dirigit la campanya contra Arnau. Sant Jeroni, Joaquim de Fiore, Pèire Joan (Oliu), Ramon Llull i ara el *denuntians* són víctimes de les astúcies d'aquest dragó.¹⁸³

Certament Arnau de Vilanova havia atorgat un sentit teològic a la seva persecució, però d'una forma diferent: mai no apareix en les seves obres aquesta mateixa tradició en què l'emmarca l'autor del *Tractatus*..., la perspectiva és radicalment distinta. Tampoc no s'identifiquen els adversaris, ni és comuna la forma de descriure'ls.

V. CRONOLOGIA, AUTORIA I FINALITAT DE L'OBRA

§ 33. *Observació prèvia*. Fins que no coneguem sense cap ombra de dubte l'autoria o la data de redacció del *Tractatus*..., res no ens autoritza a utilitzar les simples suposicions, o fins i tot les hipòtesis sobre l'autoria o sobre la data de composició, com a factors que puguin condicionar un altre àmbit de recerca. Vull dir, per exemple, que una suposada o hipotètica autoria arnaldiana no pot limitar la data de redacció de l'obra a l'any de la mort d'Arnau (1311), o a l'inrevés, que una suposada o hipotètica data de redacció posterior a aquell any no pot ser raó per a descartar l'autoria arnaldiana. La datació i l'autoria de l'obra s'han d'estudiar, doncs, de forma autònoma i independent. Tinguem ben present que fins ara no existeix cap element de crítica externa (ni en l'únic manuscrit que conté l'obra ni en altres fonts) que permeti d'atribuir l'obra a Arnau de Vilanova o de datar-la.

§ 34. *Elements de cronologia*. Diguem per començar que l'autor del *Tractatus*... es refereix a Arnau de Vilanova, a les seves obres i a la polèmica escològica amb temps verbals de passat. I aquesta és una dada molt significativa que per ella mateixa potser no demostra res, però que ajuda a interpretar altres dades.

183. L'autor del *Tractatus*... menciona en aquest context alguna obra d'Arnau de Vilanova: la *Confessio Ilerdensis* i l'*Epistola ad collegium sanctii Victoris Parisius*, i reproduïx textos del *De caritate*... i, també, de la pseudoarnaldiana *Expositio Apocalypsis*. Cita, com ho havia fet Arnau, Ciril i Hildegarda de Bingen. Doncs bé, la llista de vicis de Ciril i de la *Confessio Ilerdensis* no concorda gens amb l'esquema que segueix l'autor del *Tractatus*... per a explicar el comportament del 'draco'. I tampoc no coincideix amb la versió de la descripció d'Hildegarda que ofereix Arnau en la *Confessio de Barcelona*. En canvi, sí que hi ha una afinitat, per bé que molt genèrica amb l'*Epistola ad collegium sanctii Victoris Parisius*, lletra citada en el pas de la crítica dels teòlegs que disputen qüestions. Tampoc no conflueix l'explicació de l'acció del 'draco' del *Tractatus*... amb les característiques dels falsos apòstols que Arnau dóna en l'*Apologia*..., en l'*Eulogium de notitia verorum et pseudoapostolorum*, en l'*Ad Benedictum XI* o en el *Gladus*... Sí que hi hauria més afinitat genèrica amb la descripció dels falsos religiosos del *Raonament d'Avinyó* (195/12-213/3), la *Lligó de Narbona* (*Ibidem*, 157/20-165/16), o el *De caritate*... Per als textos d'Arnau sobre els membres de l'Anticrist en les obres polèmiques, cf. *Les raons*..., 197.

Feta aquesta observació general, un primer element de cronologia seria el següent: l'autor del *Tractatus...* menciona explícitament obres d'Arnau de Vilanova. L'*Ad Benedictum XI*, escrita l'any 1304, és la darrera obra d'Arnau de Vilanova citada explícitament. De cap manera, doncs, el *Tractatus...* pot ésser anterior a la data de redacció de l'*Ad Benedictum XI*.¹⁸⁴ Ultra les obres esmentades explícitament, l'autor del *Tractatus...* reproduïx i se serveix de textos (referits en passat) d'obres polèmiques posteriors a l'*Ad Benedictum XI*. D'aquestes obres, les darreres escrites per Arnau són la *Carpinatio...*,¹⁸⁵ la *Tertia denuntiatio facta Massiliae*¹⁸⁶ i l'*Antidotum...*,¹⁸⁷ de finals de 1304 o de 1305. El *Tractatus...* no pot ésser, doncs, anterior a la data de redacció de l'*Antidotum...*. Hi ha encara extenses coincidències textuais, sense esmentar-ne el títol, amb el *De caritate...* (1305-1308) o amb la pseudoarnaldiana *Expositio Apocalypsis* (1306).¹⁸⁸ És, doncs, provada la relació entre aquestes obres, però, almenys de forma absolutament irrefutable, no podem afirmar que el *Tractatus...* sigui posterior, perquè hom podria argumentar que si bé és possible conjecturar que l'autor del *Tractatus...* se serví d'aquestes obres, també ho és el contrari: que aquestes obres reproduïxen textos del *Tractatus...*. Existeixen però un seguit d'elements, decisius segons la meua opinió, que permeten de descartar aquesta segona possibilitat: a) el *Tractatus...* és una obra redactada amb base a altres textos; en canvi, aquelles obres es presenten com a genuïnes; b) el *Tractatus...* sol utilitzar el passat; c) l'autor del *Tractatus...* ha reelaborat aquests textos; d) pressuposar que són posteriors a aquestes obres concorda amb altres elements de datació (cf. *infra*, a continuació) i resol altres problemes.

Diguem, en segon lloc, que el *Tractatus...* té en compte acusacions —i les intenta desfer— que no surten en les obres polèmiques i, en canvi, sí que

184. *Tractatus...*, 2541-2545: «Hoc autem modo seducit potissime religiosos illos, qui deputati sunt ad preconium euangelii sub apostolica ymittatione, nam per hunc timorem impellit eos ad omnes illas peruersitates, que describuntur in *Apologia* et specialiter in tractatu qui incipit: Reuerendissime patrum [= *Ad Benedictum XI*]». Així, doncs, aquest fragment, ni que fos sol, obliga a descartar la hipòtesi proposada per R.E. Lerner: l'*Ad Benedictum XI* és del 2 de juny de 1304.

185. *Tractatus...*, 1227-1239; *Carpinatio...*, Vat. lat. 3824, f. 199d-200b (cf. *infra*, apèndix, text 3).

186. *Tractatus...*, 1349-1372; *Denuntiatio tertia facta Massiliae*, Vat. lat. 3824, f. 203a-d (Francesco SANTI, *Teologia per immagini...*, 247-248).

187. Cf., p. ex., *Tractatus...*, 2876-2978, i *Antidotum...*, Vat. lat. 3824, f. 253b-c («dies Domini»); *Tractatus...*, 1427-1757, i *Antidotum...*, Vat. lat. 3824, f. 247b-c (recull la mateixa formulació de l'objecció que la interpretació d'Arnau és «secundum proprium sensum»). L'autor del *Tractatus...* també ha extret de l'*Antidotum...* alguns exemples de l'estructura «non dixit... sed»: *Tractatus...*, 350-366 (d'*Antidotum...*, Vat. lat. 3824, f. 252d), 606-633 (*ibidem*, f. 244c), 674-678 (*ibidem*, f. 240c), 687-696 (*ibidem*, f. 239d), i 405-416 (*ibidem*, f. 239c).

188. Per al text del *De caritate...*, cf. *infra*, apèndix, text 5; i per al de l'*Expositio Apocalypsis*, cf. Gian Luca POTESTÀ, *Dall'annuncio...*, 341-344, on és ofert a doble columna conjuntament amb el del *Tractatus...*

estan documentades en obres arnaldianes posteriors: *Interpretatio*... (1309) i *Raonament d'Avinyó* (gener de 1310). És més: tot fa pensar que l'autor del *Tractatus*... té ben present —i en part reacciona contra— l'obra d'Agostino Trionfo, *Contra divinatores et sompniatores* (1310). Altrament no ens explicaríem la relativament llarga resposta del *Tractatus*... a l'acusació de *sompniator*.

A la llum d'aquestes dades, em sembla clara la conclusió següent: és provat que el *Tractatus*... és posterior a l'*Antidotum*...; és impensable que el *Tractatus*... no sigui posterior al *De caritate*... (1305-1308), ni a l'espúria *Expositio Apocalypsis* (1306). És molt versemblant que el *Tractatus*... sigui posterior a 1310.

Hi hauria encara indicis que, segons la meua manera de veure, suggereixen que el *Tractatus*... podria haver estat enllestit cap a la meitat de la segona dècada del segle XIV. Per exemple, la mitificació d'Arnau de Vilanova, el fet de presentar-lo com a profeta sembla suggerir una certa distància temporal amb Arnau de Vilanova. No oblidem que tot i els seus plantejaments teològics de vegades ben diferents i contraposats, Ramon Llull i Arnau de Vilanova són integrats en una mateixa tradició espiritual com a «modernos nuntios Dei». ¹⁸⁹ Començant per l'estructura, hi ha en el *Tractatus*... elements típicament lul·lians. Aquesta síntesi d'arnaldisme i lul·lisme es comença de produir quan els dos mestres són ja difunts.

Arribats aquí, és obligada la pregunta: el *Tractatus*... seria anterior o posterior a la sentència de Tarragona de 1316? D'una banda, el fet que, després de dir que van difamar obres de Pèire Joan, condemnant-ne fragments «propter dubia» («a quibus dubiis occaxione sumpta ministri drachonis persecuti sunt eas et chonati sunt omnino exterminare»), ¹⁹⁰ l'autor afegeixi «et simili astutia vssus est in parte contra scripturas denuntiantis predicti», ¹⁹¹ abonaria la possibilitat que existeix una condemna contra Arnau de Vilanova. Ara bé, aquesta condemna podria ésser la de París o la de Bonifaci VIII, dada que coincidiria amb la dèria de l'autor de defensar el *De tempore*... A més, poc després d'aquest fragment, l'autor del *Tractatus*... observa: «Secundo patet bene materia per opus Ecclesie, quoniam illas quas Ecclesia iudicauit esse repudiandas vt apocrifas nominauit, inter quas nulla fit mentio de predictis», ¹⁹² observació que difícilment tindria sentit si hi hagués hagut una sentència com la de Tarragona. Cal tenir en compte, finalment, que el *Tractatus*..., considerat globalment, no és de cap manera una defensa de les tesis condemnades en la sentència de Tarragona. Així, doncs, o bé el *Tractatus*... és anterior a la

189. *Tractatus*..., 2414. Aquests elements concorden amb l'observació de Miquel BATLLO-RI, *Obra completa*, III, 184: l'expressió «in decimo quarto centenario, quod nunc currit» (*Tractatus*..., 7-8) «difícilment s'avindria amb els primers anys del segle».

190. *Tractatus*..., 2388-2389.

191. *Tractatus*..., 2390-2391.

192. *Tractatus*..., 2435-2437.

sentència de Tarragona, o bé, en cas que fos simultània o lleugerament potserior, l'autor no la coneixia.¹⁹³

§ 35. *L'autoria*. Quant a l'autoria, hi ha dues preguntes bàsiques. En primer lloc: és Arnau de Vilanova l'autor del *Tractatus*...? i en segon lloc: si no és Arnau de Vilanova, qui podria ésser l'autor?

I comencem, doncs, per la primera. A simple vista, els textos reproduïts d'Arnau de Vilanova, la defensa de les seves tesis i idees, el relativament bon coneixement d'algunes obres arnaldianes, amb les nombrosíssimes coincidències que inevitablement comporten, podrien fer-nos pensar que només Arnau de Vilanova pot ésser l'autor del *Tractatus*... I, efectivament, així ho han pensat, per exemple, M. Batllori, R.E. Lerner, G.L. Potestà. Una anàlisi detallada del tractat mostra, em sembla, diferències d'estil, de continguts de teologia i de capteniment metodològic (i àdhuc vital) entre l'autor del *Tractatus*... i les obres arnaldianes genuïnes. Aquestes diferències, de vegades clarament contraposades, ens fan rebutjar l'autoria arnaldiana del *Tractatus*... En el decurs d'aquest article hem anat exposant aquests elements, però potser serà bo de destacar-ne algun dels principals): a) L'autor del *Tractatus*... es refereix habitualment a la *denuntiatio* d'Arnau de Vilanova en passat, en canvi, àdhuc en les obres postpolèmiques, Arnau de Vilanova solia utilitzar el present. b) Hi ha una alteritat frapant entre el *denuntians* i l'autor del tractat. És clar en el *Tractatus*... un doble nivell de textos: d'una banda, els textos arnaldians reproduïts —que hi són, certament— o les idees arnaldianes defensades, i d'una altra, ben diversa, la composició general de l'obra.¹⁹⁴ Només per aquesta alteritat entre l'autor i Arnau de Vilanova, és a dir, només perquè l'autor del *Tractatus*... no és Arnau de Vilanova, ens expliquem que Arnau de Vilanova sigui «mitificat» en el *Tractatus*... d'una forma que mai no trobem en les seves obres autèntiques i situat en la mateixa tradició espiritual que Pèire Joan (Oliu) o Ramon Llull, autors que Arnau de Vilanova s'havia guardat prou d'esmentar. Només perquè Arnau de Vilanova no és l'autor ens expliquem que l'exposició d'alguns fets de la vida d'Arnau de Vilanova no concordi amb (i fins i tot contradigui) la que ell mateix havia donat... I m'aturo perquè estic convençut que no cal donar massa raons per a defensar la no-autenticitat arnaldiana de l'obra: una lectura atenta, fresca, que tingui en compte el conjunt de dades i informacions que ofereix, sobre paper imprès (com a partir d'aquest volum ja és possible de fer), convencerà qualsevol lector que Arnau de Vilanova no pot de cap manera ser-ne l'autor.

193. Gian Luca POTESÀ, *Dall'anuncio...*, 318, creu que la darrera part de l'obra (a partir del f. 64rb) «sia senz'altro meno compatta e costruita rispetto alle prime tre». Seguint el suggeriment de Gian Luca Potesà, hom podria pensar en dues dates (lleugerament) diferents de composició de l'obra.

194. Cf. la introducció de Josep PERARNAU.

I si l'autor no és Arnau de Vilanova, qui pot ésser? Què trasllueix el *Tractatus...* del seu autor? Creuria que les característiques següents poden ésser útils de cara a fixar un perfil de la seva persona:

a) És un «teòleg professional»: domina més que Arnau la tècnica exegetica (són significatives les citacions, els exemples que afegeix als textos arnaldians); estructura més o menys explícitament —i malgrat la desqualificació que féu Arnau de Vilanova d'aquest mètode escolàstic i malgrat també la defensa de la posició arnaldiana en aquest sentit que en fa ell— el *Tractatus...* seguint l'esquema de la *quaestio*; força sovint completa i perfecciona les argumentacions teològiques d'Arnau de Vilanova.

b) Que està relativament ben familiaritzat amb algunes obres d'Arnau de Vilanova i, almenys en general, amb la seva situació vital.¹⁹⁵ També coneix obres més o menys properes a Arnau de Vilanova o als beguins, com, per exemple, el *Liber de Flore* o l'*Expositio Apocalypsis*.

c) Els seus adversaris no són els «falsos religiosos», i més en concret els dominics, ans els clergues.

d) Defensa els «parvulos», els beguins,¹⁹⁶ descriu les seves tribulacions.¹⁹⁷ Probablement forma part o està en relació amb una comunitat beguina. Així ho donen a entendre les referències a les virtuts o les observacions sobre «els actius» i «els contemplatius».¹⁹⁸ Per a l'autor —i probablement per a la comunitat— Ramon Llull¹⁹⁹ i Pèire Joan (Oliu),²⁰⁰ i en certa manera Joaquim de Fiore, eren —al costat d'Arnau de Vilanova— autors de prestigi, guies i mestres espirituals.

§ 36. *Finalitat de l'obra*. Pel que hem vist fins ara, sembla clar que la finalitat de l'obra consisteix a defensar sistemàticament les tesis profeticoapocalíptiques d'Arnau de Vilanova de les múltiples objeccions plantejades. I

195. Sobre el coneixement que l'autor del *Tractatus...* podia tenir del conjunt de les obres arnaldianes i de la persona d'Arnau de Vilanova, cf. en aquest mateix volum la introducció de Josep PERARNAU.

196. *Tractatus...*, 931-962.

197. P. ex., explica que les autoritats impedeixen que els fidels estudiïn el text de les Escriptures: *Tractatus...*, 58-59.

198. *Tractatus...*, 837.

199. A més, en el *Tractatus...* constatem influències lul·lianes, com p. ex., la mateixa estructura ternària de l'obra, la importància que concedeix als infidels, etc.

Si hom aconsegüís identificar la procedència de les desqualificacions de Ramon Llull (*Tractatus...*, 2416): «erat illiteratus uel ydiota et ignarus grammaticalium»), tindriem pistes per a la datació del *Tractatus...* Recordem, d'altra banda, que en el *Phantasticus...* de Ramon Llull compareixen aquests mots; i que, anys a venir, Jacques Lefevre es feia ressò de la tradició que considerava Llull «idiota et illiteratus».

200. De Pèire Joan, no accepta la identificació de l'àngel de l'Apocalipsi X amb sant Francesc, però en rebutjar aquesta interpretació s'està de donar el nom. Cf. Gian Luca POTESTÀ, *Dall'annuncio...*, 340-344.

aquesta defensa és feta a partir dels mateixos textos d'Arnau de Vilanova: Arnau de Vilanova es pot defensar sol. Així s'explica també que l'obra sigui anònima. L'autor del tractat vol apaivagar definitivament una polèmica: elimina tota referència personal, se centra en les raons. Per tal de justificar el missatge apocalíptic d'Arnau de Vilanova, accentua els trets profètics de la seva persona i el presenta emmarcat en una tradició. Evita d'exposar qualsevol element que pogués menyscar la bona memòria de mestre Arnau, vol refer la seva imatge, el seu prestigi, la seva correcció teològica. El fet que potser l'única obra condemnada en el moment en què fou escrit el *Tractatus...* fos el *De tempore...* donaria raó de la presència del nom d'aquesta obra en el títol del *Tractatus...* i de l'explicació del seu origen. Aquest és, doncs, l'objectiu principal.

Em sembla que hi hauria encara dos objectius de l'autor, més secundaris, que hauríem d'esmentar. Un consisteix a justificar la pròpia feina, d'acord amb l'objectiu principal (cf. *supra* els comentaris sobre els *principia per se nota*). I un altre a replicar les raons d'aquelles persones que en el moment en què escriu el *Tractatus...* perseguen els escrits d'Arnau de Vilanova. Per això, l'autor redacta la darrera part de l'obra: els perseguidors d'Arnau de Vilanova actuaven i actuen moguts per les forces del mal que encarna el dragó de l'Apocalipsi.

§ 37. *Els marmessors d'Arnau de Vilanova i el «Tractatus...»*. Els marmessors d'Arnau de Vilanova hagueren d'emprendre diverses accions per a defensar la bona memòria i l'ortodòxia del mestre. És documentat, per exemple, que l'inquisidor Burguet els autoritzà a defensar l'ortodòxia d'Arnau en el concili de Tarragona de 1318. Mentrestant, els marmessors demanen al bisbe de València, Gastó, que accepti en dipòsit

«preter illas scripturas quas dicto domino inquisitori tradituri infra dictos .viii. dies sumus, aliquas scripturas, defensiones, instrumenta et alia operum eius, quas ad cautelam volumus penes vos esse, tanquam penes ordinarium et prelatum nostrum, usque ad concilium supradictum, secundum quod per inquisitorem fuit concessum, quibus uti intendimus in dicto concilio in quantum faciant pro negotio dicti magistri Arnald[i], cum aliis defensionibus quas medio tempore procurabimus. Idcirco, ipsas scripturas et instrumenta et quedam alia, sub clavi positas et signatas...».

El bisbe Gastó, però, no les acceptà.²⁰¹ Consta documentalment que Ramon Conesa, marmessor d'Arnau, posseïa «scripturas et instrumenta et

201. El text reproduït és de la protesta de 1318, de València; fou editat per Mateu RODRIGO, *La protesta de Valencia de 1318 y otros documentos inéditos referentes a Arnau de Vilanova*, dins «Dynamis. Acta Hispanica ad Medicinae Scientiarumque Historiam Illustrandam», I (1981), 271.

quedam alia» per tal de defensar la memòria del mestre.²⁰² No podria ésser, doncs, el *Tractatus...* un d'aquests escrits? Si el *Tractatus...* hagués estat encarregat, per exemple, a un teòleg més o menys vinculat al cercle beguí de València²⁰³ per Ramon Conesa o per algun dels seus col·laboradors amb la finalitat de restituir la bona memòria d'Arnau ens explicariem, per exemple, el caràcter «apologètic» de l'obra, el tractament sistemàtic i gens personal de les objeccions, la «mitificació» d'Arnau de Vilanova, l'estil més aviat professional del tractat, la referència a Llull, a Pèire Joan (Oliu) i, en general, a la tradició espiritual, els valors típicament beguins presents en el *Tractatus...*, els elements lul·listes del tractat,²⁰⁴ la comunitat que s'hi entrelluca, les crítiques als clergues. Aquest escrit (si no tot, almenys la major part) pogué ésser redactat en els anys posteriors a la mort d'Arnau i abans de la sentència de Tarragona (o quasi simultàniament), però, pogué ésser utilitzat, conjuntament amb altres escrits, després de l'esmentada sentència.²⁰⁵

Una altra notícia complementària d'aquesta anterior podria ésser la següent. Ramon d'ALÒS-MONER, *De la marmessoria d'Arnau de Vilanova*, dins «Miscel·lània Prat de la Riba», I, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, [1923], 300 (València, 22 d'octubre de 1318): «Item nobis constat quod dictus Raymundus Conesa manumissor predictus habuit vi et mandato venerabilis et religiosi viri fratris Arnaldi Burgueti inquisitoris ut dicitur in regnis Aragonie et Valencie heretice pravitatis eidem inquisitori tradere et tradidit quandam caxietam plenam libris et operibus dicti magistri Arnaldi in romancio compilatis tam per ipsum inquisitorum damnatis quam non damnatis».

202. Ramon Conesa fou el procurador dels beguins de València per a defensar-los davant el concili de Tarragona de 1318: cf. Agustín RUBIO VELA, Mateu RODRIGO LIZONDO, *Els beguins de València en el segle XIV. La seua Casa-Hospital i els seus llibres*, dins «Quaderns de Filologia», 1984, «Miscel·lània Sanchis Guarner», I, 329 i 338, doc. 8.

Sobre el concili de Tarragona de 1318, vegeu Josep PERARNAU, *Sobre el Concili Provincial de Tarragona del 1312*, dins «AST», XLIX (1976), 145-154. Per al text, cf. PONS GURI, *Recull d'estudis d'història jurídica catalana* (Textos i Documents, 21), Barcelona, 1989, 337; i, anteriorment, dins «AST», 48 (1975), 305.

203. La vinculació de Ramon Conesa amb els beguins de València és clara. La mare i la muller, ja vídua, de Ramon Conesa professen en els beguins: cf. Agustín RUBIO VELA, Mateu RODRIGO LIZONDO, *Els beguins de València...*, 337, doc. 4. Podria ésser Bernat Garí, *presbyter Maioricensis*, l'«autor» del grup?

204. Per a la integració de l'arnaldisme i el lul·lisme en el grup de beguins de València, cf. Josep PERARNAU, *El lul·lisme, de Mallorca a Castella a través de València. Edició de l'«Art abreujada de confessió»*, dins «ATCA», IV (1985), 61-212.

205. Un altre marmessor d'Arnau i home de la seva màxima confiança fou Pere de Montmeló, portolà major de Sicília. Podríem relacionar també, doncs, la redacció del *Tractatus...* amb grups d'espirituals propers a Pere de Montmeló? La hipòtesi siciliana també encaixa amb les característiques del *Tractatus...* i aconsegueix d'explicar la desqualificació d'Arnau per ésser català. Cf. Josep PERARNAU, *Respostes al qüestionari*, dins *Actes de la I Trobada*, I, 397-398.

APÈNDIX I

Observacions sobre els autors citats per l'autor del *Tractatus...*
en comparació amb els citats per Arnau de Vilanova

Una simple lectura ens fa adonar que en el *Tractatus...* i en les obres autèntiques d'Arnau de Vilanova hi ha —i ateses les característiques i la finalitat del *Tractatus...* no podia ésser d'una altra manera— un bon nombre d'autors comuns citats. Si els analitzem, però, constatem diferències remarcables: presentem, doncs, ni que sigui esquemàticament, les més significatives.

a) L'autor del *Tractatus...* menciona autors que Arnau de Vilanova, potser intencionadament, va evitar d'esmentar: Ramon Llull i Pèire Joan; o no va citar mai: Cassiodor, Dionís l'Areopagita. En aquest mateix sentit, hem de recordar també els exemples de Fabià i Sebastià que dona l'autor del *Tractatus...* Quines serien les raons de l'autor del *Tractatus...* per afegir aquests autors? El cas de Ramon Llull i Pèire Joan (i, com veurem, Joaquim de Fiore) ens fa pensar que, en ambients pro arnaldians, beguins, s'ha anat elaborant una consciència, absent naturalment en les obres autèntiques d'Arnau, que l'autor català pertany a una mateixa tradició de pensament i d'espiritualitat que aquests autors, i que, com ells, fou víctima de la mateixa ofensiva persecutòria. En el cas de les citacions de Cassiodor, Dionís l'Areopagita, Fabià i Sebastià²⁰⁶ l'autor potser vol completar amb exemples i reelaborar teològicament tesis d'Arnau de Vilanova.

b) L'autor del *Tractatus...* cita també Pere Llombard en un sentit molt diferent (en relació amb la polèmica amb Joaquim de Fiore) de com fou citat per Arnau de Vilanova; i unes *Historiae Sanctorum*, que, si són efectivament el títol d'una obra i no una simple referència genèrica, mai no foren citades per Arnau de Vilanova.

c) En contextos amb connotacions més aviat negatives, l'autor del *Tractatus...*, encara que n'aporti el contingut del text, evita d'esmentar el nom d'autors prestigiosos que Arnau de Vilanova citava: Beda (seria l'autor d'una exposició no correcta de Daniel XII, 11), Pau Orosi i Pere Comestor (contraris a Jeroni i Vicent en el càlcul dels anys que van d'Adam a Crist). L'autor del *Tractatus...*, sens dubte, no vol desqualificar autors de prestigi: tot element que innecessàriament i de forma gratuïta pogués portar problemes és retallat.

d) Comparat amb Arnau de Vilanova, l'autor del *Tractatus...* concedeix un lloc més destacat a Joaquim de Fiore: de fet, Arnau de Vilanova només l'havia esmentat com autor del *De semine...*; l'autor del *Tractatus...* cita també la *Prophetia de summis pontificibus*;²⁰⁷ i el situa en la mateixa tradició que Arnau.

e) L'autor del *Tractatus...* explicita noms d'autors només suggerits o citats indirectament per Arnau. És el cas, per exemple, de Gregori el Gran.

206. Com suggereix Miquel BATLLORI, *Obra completa*, III, 212, sembla que els noms de Fabià i Sebastià haurien d'ésser Cosme i Damià.

207. Cf. Gian Luca POTESTÀ, *Dall'annuncio...*, 307, nota 77.

APÈNDIX II

Textos d'Arnau de Vilanova reproduïts en el *Tractatus...*

TEXT 1

Tractatus..., 1603-1607:

«Item, dissonat omnino testui expositio illa que ponit quod tempus ablati sacrificii fuit illud quo Nebuchoch transduxit populum captiuum in Babilonia, et tempus, quo fuit posita abhominatio in desolationem, fuit illud quo ydolum Audriani equestris uel Cesaris positum est in templo».

De mysterio..., 105/1021-1028 (i *De tempore...*, 156/937-942):

«Quod autem circa numerum supradictum aliqua de expositionibus etiam ordinariis fuerit insufficiens, patet de illa Bede, que ponit quod tempus ablati sacrificii, quod est initium predicti numeri, fuerit tempus, in quo Nabucodonosor transtulit Iudeos in Babylonem; et tempus, quo posita fuit abominatio in desolationem, fuit tempus, in quo Titus et Vespasianus posuerunt imaginem Cesaris in Hierusalem».

TEXT 2

Tractatus..., 1020-1034:

«Iterum dicebat denuntians quod in supradicto capitulo *Mathei* Dominus expressius dogmatizat quod prenoscere tempus predictum Ecclesie prosit aliquando, quando dicit: Si pater familias sciret qua hora venturus esset, vigillaret utique et non sineret perfodi domum suam, quoniam nullus catholicorum ignorat quoniam Scriptura Sacra per furem denotet antichristum, et per patrem familias prelatum seu gubernatorem fidelium. Quapropter in illis verbis absque dubio testatur quod ad custodiam domus Dei, scilicet, vniuersitatis fidelium, vt exprimit *Apostolus*, est

Gladius..., 127/718-128/737

«Nullus enim catholicus ignorat quin sacra scriptura per furem denotet Antichristum et per patrem familias prelatum seu gubernatorem fidelium. Cum ergo dicat expresse, quod si pater familias sciret qua hora venturus esset, vigilet utique et non sineret perfodi domum suam. Absque nube testatur quod ad custodiam domus Dei, scilicet vniuersitatis fidelium, ut exponit *Apostolus*, est utile quod prelati prænoscant horam vel tempus in quo fur venturus est. Ibi enim hora pro toto tempore persecutionis accipitur, sicut *Prima Iohannis*, II, ubi dicitur:

vtille quod prelati prenoscant horam uel tempus, in quo fur est venturus, nam ibi sumitur hora pro toto persecutionis tempore, sicut *Prima Ioannis*, secundo, vbi dicitur: Nouissima hora est. Quam etiam sit ecclesiae vtille prenoscere tempus illud aperte Dominus expressit in illis verbis, cum diceret quod per hoc prelati efficeretur vigil ad precauendum ne domus Dei per furem suffodiatur ad euertendum fidei fundamentum».

«novissima hora est». Nec omisit exprimere quam sit ecclesiae utile praenoscere tempus illud cum dicat aperte, quod per hoc prelati efficitur vigil ad praecavendum, ne domus Dei per furem suffodiatur ad euertendum fidei fundamentum».

TEXT 3

Tractatus..., 1227-1239:

«[...] secundo, in eo quod ponit absolute quod millenarium illud inchoauit a passione Christi;

non enim est verum quod desoluta ligatio eius tunc inceperit, sed ligatio quoad quid; dicebat enim quod in passione fuit tantummodo ligatus ad duo, scilicet, manifestationem ligatiue virtutis, que fuit humilitas passionis, et quantum ad manifestationem cause iuste ligationis, que fuit occissio innocentis;

Carpinatio..., Vat. lat. 3824, f. 199d-200b:

«Secundo, quia supponit quod absolute ligatio Satane, de qua Spiritus Sanctus loquitur ibi, precise fuerit inchoata in passione Christi.

Hoc autem est falsum apud doctores catholicos, quod patet per *Glossam* interlinearem in predicto capitulo.

Primo, quando dicit quod tunc fuit ligatus Satanas, quando fuit privatus potestate nocendi.

Secundo, quando dicit quod tunc solvetur, quando potestatem nocendi recuperabit.

Sed constat quod absolute non fuit privatus potestate nocendi universaliter, quamdiu regnavit idolatria per orbem universaliter. Nam sevitia persecutionis in Satana tamdiu duravit universaliter quamdiu imperatores idolatre regnaverunt. Unde, cum

sed non fuit tunc ligatus quantum ad manifestum effectum ligationis, quia quamdiu regnavit uniuniversaliter ydolatRIA fuit manifeste solutus, et ideo tunc solum fuit manifeste ligatus, quando fuit ydolatRIA vniuniversaliter extincta per orbem, quia tunc fuit et ab vtili principatu seculi deiectus et a potestate utiliter se vivendi repressus; et, cum hec duo resumet, tunc erit manifeste solutus; et veritas huius distinctionis patet tam ex testu quam ex *Glosa Apocalypsis*.

illi regnaverunt a Christo usque ad Constantinum, constat omnibus habentibus catholicum intellectum quod Satanas non fuit absolute ligatus usque ad Constantini conversionem.

[...]

Sed quando universaliter exterminata est idolatria, tunc fuit ligatus per manifestationem effectus ligationis, quoniam tunc fuit et ab universali principatu seculi deiectus et a potestate universaliter seviendi repressus. Et cum hec duo resumet, tunc erit manifeste solutus. Quam distinctionem verus theologus non ignorat, cum eius veritas non tantum in *Glosa*, sed etiam in textu pandatur».

Dicebat ergo denuntias quod cum manifesta ligatio Sathane cepit a Constantino, quando etiam ad litteram visibiliter ligavit eum».

TEXT 4

Tractatus..., 1349-1372:

«[...] Apostolus, *Ad Galatas*, volens probare quod Ecclesia Christi non est subiecta statibus legalibus, sed libera est ab illis, introducit Abrahæ de ancilla et libera per circumstantias illius coniugii allegorice sumptas, ut exprimit, concludit servitutem legalem convenire tantummodo synagoge et Christi uero Ecclesie libertatem.

Denuntiatio tertia facta Massiliae, Vat. lat. 3824, f. 203a-d (Francesco SANTI, *Teologia per immagini*..., 248):

«[...] Apostolus, *Ad Galatas*, volens probare quod ecclesia Christi non est subiecta statutis legalibus, set libera est ab illis, introducit coniugium Abrahæ de ancilla et libera et per circumstantias illius coniugii allegorice sumptas, ut exprimit, concludit servitutem legalem convenire tantummodo synagoge, Christi vero ecclesie libertatem.

Item, eodem modo concludit *Hebreorum* primo, excellentiam Christi ad angelos per illa verba *David*: Filius meus es tu, ego hodie genui te;

Item eodem modo concludit *Hebreorum*, primo, excellentiam Christi ad angelos per illud *David*: “Filius meus es tu, ego hodie genui te”, quod non posset facere per sensum literalem, cum ad literam *David* de se ipso loqueretur, cum diceret: “Ego autem constitutus sum rex ab eo super Sion montem sanctum eius. Dominus dixit ad me”, etc.

Item, in eodem sensu, id est, allegorico, probat *Hebreorum* ·vij· eternitatem sacerdotii Christi per historiam Melchisedech.

Item eodem sensu, scilicet allegorico, probat Apostolus, VII *Hebreorum*, eternitatem sacerdotii Christi per historiam Melchisedech.

Item, in eodem sensu probat ·x· eiusdem necessitatem ablationis Christi per illa verba *David*: Holocaustum pro peccato non postulasti; tunc dixi: Ecce venio.

Item eodem sensu Scripture probat beatus Petrus, ut patet *Actuum*, II, gloriam resurrectionis de Christo per illa verba *David*: “Providebam dominum in conspectu meo semper” etc. usque ad finem *Psalmi*, ubi aperte probat beatus Petrus quoniam, licet ad literam *David* loqueretur de se, attamen spiritualiter loquebatur sic in persona Christi.

Item, eodem sensu Scripture probat beatus Petrus, ut patet *Actuum* secundo gloriam resurrectionis de Christo per illa verba *David*: Providebam Dominum in conspectu meo semper, etc.

et simili modo concludit quod ad literam de se ipso dicebat *Ysaías* in illis verbis: Dominus Deus aperuit michi aurem, ego autem non contradico, retrorsum non abii, corpus meum dedi percutientibus, etc.;

Simili modo concludit ecclesia de Christo, quod ad literam de se dicebat *Isaías*, cum diceret: “Dominus Deus aperuit mihi aurem, ego autem non contradico, retrorsum non abii, corpus meum dedi percutientibus”, etc.

et similiter illud *Jeremie*: Domine, demonstrasti mihi, etc.; et similiter in multis aliis documentis Ecclesie, quorum multa sunt que non possent ad plenum verificari sine allegoria, sicut clare patet in illis verbis *Ysaie*: Spiri-

Et similiter illud *Hieremie*: “Domine, demonstrasti mihi et cognovi, tu ostendisti mihi studia eorum et ego quasi Agnus mansuetus”, etc. Et similiter fit in multis aliis documentis ecclesie, in quibus non igno-

tus Domini missit me, etc., et in eo quod dicit *Marcus*, ·ij·, scilicet, quod scriptum est per prophetas de Christo: Quoniam Nazarenus vocabitur; nusquam enim ad litteram scripserunt istud de illo. Et sic de similibus».

rant doctores catholici, quod ubicumque per *David* aut *Isaiam* vel *Hieremiam* et ceteros Christus intelligitur, est pro certo allegoria».

TEXT 5²⁰⁸

Tractatus..., 2574-2687:

61: «[...] discedunt a ueritate Cristi tam corde quam opere.

Corde, tribus modis:

primo, quantum ad fidem, quia certum est quod plus credunt iudeo promittenti salutem corporis per artem medicine quam Christo dicenti: Quodcumque petieritis Patrem in nomine meo, dabit vobis: deuote petenti curam corporis: Ego veniam et curabo. Item dicit:

Clamabit ad me et ego exaudiam eum, cum ypso sum in tribulatione. Item dicit: Voca me in die tribulationis et eruam te et honorificabis me [...]

De caritate..., ff. 11r-15v:

f. 11r: «Et cotali falzi religiosi per quisti exempli dissipano tucta la ueritate de nostro singior Ihesu Xrist de core e d'opera.

De core en tre maynere.

Primeramente, ca mostrano que no ao fede in Ihesu Xrist» [...] plu credono alla promessa delli iudei, que dicono que-lli guarerà, que alla promessa de nostro singiore, que dice per lo *Psalmista*: "Inuoca me in die tribulationis, et eruam te, et honorificabis me"

Atressi, credono plu alla promessa delli iudei que ad quella que Ihesu Xrist fa quando disse enn-euangelio de sancto Iohanni: "Quodcumque pecieritis patrem in nomine meo, dabit uobis" [...] Et ad quilli que con cotali ueretate lo recercano, illo dice, segundo que scrisse santo Matheo: "Ego ueniam et curabo eum". Et per

208. El text següent del *De caritate*, dedicat als metges jueus, només és en la versió napolitana: Cf. Josep PERARNAU, *Trobada de tractats espirituals perduts d'Arnau de Vilanova*, dins «RCT», I (1976), 489-512. He pogut disposar d'aquest text gràcies a la transcripció (ms. de Roma, Collegio dei Francescani Irlandesi di Sant'Isidoro e San Patrizio, 1/58) personal que m'oferí Josep Perarnau. Voldria aprofitar aquestes línies per agrair-li la seva gentilesa. En l'article citat en aquesta nota, el lector trobarà transcrits els fragments inicial i finals.

Secundo, quantum ad spem, quoniam plus sperant de peritia iudei quam de benignitate et virtute Christi, quod patet ex eo quia de illo plus speratur, cui plus creditur; semper enim maior est confidentia de illo, cuius verbis maior fides adhibetur, teste Apostolo, qui dicit quod: Fides nichil aliud est quam substantia sperandarum rerum et argumentum non apparentium; unde, qui iudeum inuocat, non ut ministrum Christi pro beneficio salutis corporalis, postquam Christum uel ministrum eius, constat quod plus de iudeo quam de Christo confidit uel ministris eius.

Tertio, quantum ad caritatem [...]

Opera uero discedunt quatuor modis:

primo, per conceptum sacre monitionis [...]

Secundo, per transgressionem catholicæ sententionis, ut patet ·xxviii^o, Q. *Nullus*...

lo *Psalmista* dice: "Clamabit ad me, et ego exaudiam eum"

Ancora mostrano que non aono speranza en Dyo, et que plu deue homo auere speranza en nello sapere delli iudei que ennella benignitate et ennella uertute de Ihesu Xrist; e potete lo conoscere en questo: ca certa mente tucte persone aono maiore speranza en quello, a qui plu credono. Adunqua, poy ke quisti credono plu alla promessa delli iudei que a quella de Ihesu Xrist, certo è que maiure speranza aono en quillo que en Ihesu Xrist. Ca, segundo ke dice santo Paolo, fede o credenza non è altra causa se non la sustancia o lo complemento de le cose que homo aspecta de auere, et è argomento delle cose ke ancora non apparenno, ma homo le aspecta de uedere; per què, potete conoscere que quilli que in soa infirmitate plu recercano li iudei que nostro singior Ihesu Xrist, certo è que maiure fede e maiure speranza da guarire aono en nelli iudei que en Ihesu Xrist.

La terza causa en què dissipano o destrugino la ueritate de nostro singior è ka aperta mente donano ad entendre que non ao caritate [...]

Ancora la dissipano per opera en quattro maynere.

La primera è ca donano exemplo a tucto lo popolo de mensprezare le documenta e li ammoniminty de la Sancta Scriptura [...]

La segunda maynera en què per opera dissipano la ueritate catholica è ca

donano exemplo de menespresare le costitucionì delli santi patri. Ca lo *Decreto* [...]

Tertio, per exemplum prae informationis, nam populum exemplo suo communiter et efficaciter mouent siue inducunt ad eo utendum iudeis et eorum consortia tolleranda; et efficacia huius informationis patet per id quod dicit Apostolus, *Ad Corinthios*, scilicet, quod: Si frater infirmus uiderit eum qui habet scientiam in ydolo recubentem, eius conscientia cum sit infirma edificabitur ad manducandum ydolatita; unde cum populares infirmi sunt et idiote respectu illorum quibus est datum scire veritatem christiane religionis atque docere, constat quod per exemplum istorum edificantur ad contentum iudeis multo laxius et audacius quam fecissent, in quo exemplo quantam contumeliam Cristo irrogent et quantam blasphemiam exercent contra eum quisque intelligens potest ex predictis coniecturare».

Quarto, per diuulgationem, nam inimicum fidei publice laudare fidelibus de ministerio, in quo nec peritia nec fidelitas ministrantis possunt utentibus innotescere claris experimentis nihil aliud est nisi proximos impellere ad periculum infidelitatis et imperitiae».

La terza maynera per la quali corrompono la ueritate catholica de opera è ca per lor exempli confermano li seculari en diligentia de conuersari con li iudei.²⁰⁹

Ca santo Paolo disse *Alli Corinthiani*: “Si frater infirmus uiderit eum qui habet scientiam in ydolo recubentem, eius conscientia, cum sit infirma, edificabitur ad manducandum ydolatica”, vole dire que, se quillo que ha lo sapere [f. 15v] de la lege o de la Escriptura de Dyo à participatione colli ydolatri, conferma la conscientia de quilli qui sono ignoranti e friuoli, a partecipare con elli. Et per cotali exempli bastisceno le conscientie, vole dire, fermament enformano li layci a conuersare colli iudei senza timore e senza duptanza d'affendere Dyo, e de fare uituperio a Ihesu Xrist».

La quarta maynera è ca, laudanno li medici iudei, enduceno lo popolo a doy pericoli:

La uno sí è quello que auete odito, zo è, de mensprezare lo documento de Ihesu Xrist, et lo syo honore, e aquisto è periculo de ànima.

L'autra sí è periculo de corpo, ka quillo que-llo laoda, non è certo si ad altra enfirmitate saperia dare consillgio»

209. És interessant de constatar que l'autor del *Tractatus*... omet la referència als «saeculari». Una pista sobre la seva identitat?